

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за першим (бакалаврським) рівнем вищої
освіти
на тему
«Підвищення ефективності зовнішньої торгівлі регіонів України:
стратегічні підходи»

Виконав здобувач вищої освіти
4 курсу, групи МЕВ-21
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Тищенко М.А.
« ____ » _____ 2025 р.

Керівник роботи
к.е.н., доцент
_____ Тетяна РЕШИТЬКО
« ____ » _____ 2025 р.

Рецензент д-р екон. н., професор.
_____ Леся ПЕТКОВА

Центральноукраїнський національний технічний університет
 Факультет Економічний
 Кафедра Міжнародних економічних відносин
 Рівень вищої освіти Бакалавр
 Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»
 Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»
 Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Завідувач кафедри
 _____ Іван МИЦЕНКО
 « _____ » _____ 2025 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
 ЗА ПЕРШИМ (БАКАЛАВРСЬКИМ) РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ
 ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Тищенко Миколи Андрійовича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи

Підвищення ефективності зовнішньої торгівлі регіонів України: стратегічні підходи

2. Керівник роботи

Решитько Тетяна Володимирівна, к.е.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

3. Строк подання роботи до захисту _____

4. Мета та завдання кваліфікаційної роботи Метою дослідження є сформулювати обґрунтування ключових напрямів підвищення результативності зовнішньої торгівлі українських регіонів.

Завдання: розкрити зміст поняття зовнішньої торгівлі регіону та окреслити її значення для національного економічного розвитку; узагальнити теоретичні підходи до пояснення ролі зовнішньої торгівлі у забезпеченні економічного зростання на рівні регіонів; проаналізувати методологічні основи оцінювання динаміки, структури та результативності зовнішньої торгівлі регіону; дослідити динамічні та структурні особливості зовнішньої торгівлі регіонів України, а також виявити ключові зміни, зумовлені умовами воєнного стану; провести оцінку ефективності зовнішньоторговельної діяльності регіонів України; виявити залежність економічного зростання регіонів від змін показників зовнішньої торгівлі; надати обґрунтування напрямам вдосконалення інституційної бази зовнішньої торгівлі на регіональному рівні; запропонувати механізм підвищення результативності зовнішньоторговельної діяльності регіонів України.

5. Консультанти по роботі, із зазначенням розділів роботи

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	доц. Решитько Т.В.		
Розділ 2	доц. Решитько Т.В.		
Розділ 3	доц. Решитько Т.В.		

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми і об'єкта дослідження, призначення наукового керівника	01.01.2025-09.01.2025	
2	Розробка завдання на кваліфікаційну роботу, складання календарного плану його виконання	10.01.2025-24.01.2025	
3	Опрацювання навчальної та наукової літератури і складання плану роботи	25.01.2025-02.02.2025	
4	Проведення наукових досліджень, обробка фактичного матеріалу	02.02.2025-28.03.2025	
5	Написання тексту 1-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	01.03.2025-25.03.2025	
6	Написання тексту 2-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	26.03.2025-20.04.2025	
7	Написання тексту 3-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	21.04.2025-20.05.2025	
8	Усунення недоліків, написання остаточного варіанта тексту, оформлення кваліфікаційної роботи	21.05.2025-08.06.2025	
9	Перевірка на плагіат	09.06.2025-14.06.2025	
10	Отримання відгуку наукового керівника	15.06.2025-18.06.2025	
11	Рецензування кваліфікаційної роботи	19.06.2025-24.06.2025	
12	Захист кваліфікаційної роботи на засіданні екзаменаційної комісії		

Дата видачі завдання

« ____ » _____ 2025 року

Підпис керівника

_____
(прізвище та ініціали)

Завдання прийнято до виконання

« ____ » _____ 2025 року

Підпис здобувача

_____

Анотація

Підвищення ефективності зовнішньої торгівлі регіонів України: стратегічні підходи. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “бакалавр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2025.

У дослідженні розглянуто теоретичні засади аналізу сутності зовнішньої торгівлі регіону та її важливості для розвитку національної економіки. Систематизовано основні теорії, які розкривають значення зовнішньої торгівлі для стимулювання економічного зростання на регіональному рівні. Обґрунтовано підходи до оцінювання змін, структури й ефективності зовнішньої торгівлі регіонів. Проаналізовано структурно-динамічні особливості зовнішньої торгівлі українських регіонів, виокремлено ключові тенденції змін в умовах воєнного стану. Проведено оцінку результативності зовнішньої торгівлі регіонів України. Встановлено взаємозв'язок між економічним розвитком регіонів і показниками зовнішньоторговельної діяльності. Запропоновано шляхи вдосконалення інституційної бази зовнішньої торгівлі на регіональному рівні. Розроблено комплекс заходів для підвищення ефективності зовнішньоторговельної діяльності українських регіонів.

Ключові слова: інституційні інструменти, стратегічні пріоритети зовнішня торгівля, регіон, ефективність, експорт, імпорт.

Anotation

Improving the Efficiency of Foreign Trade in Ukraine's Regions: Strategic Approaches. – Manuscript.

Qualifying bachelor's thesis for the degree of higher education in the educational and professional program "International Economic Relations" in the specialty "International Economic Relations". – Central Ukrainian National Technical University. - Kropyvnytskyi. - 2025.

The study examines the theoretical foundations for analyzing the essence of regional foreign trade and its importance for national economic development. It systematizes the main theories that reveal the significance of foreign trade in stimulating economic growth at the regional level. The research substantiates approaches to assessing changes, structure, and efficiency of regional foreign trade. It analyzes the structural and dynamic features of foreign trade in Ukrainian regions and identifies key trends under martial law conditions. An evaluation of the performance of regional foreign trade in Ukraine has been conducted. The relationship between regional economic development and foreign trade indicators has been established. The study proposes ways to improve the institutional framework of foreign trade at the regional level and develops a set of measures to enhance the efficiency of foreign trade activities in Ukrainian regions.

Keywords: institutional instruments, strategic priorities, foreign trade, region, efficiency, export, import.

Зміст

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ	9
1.1. Характеристика зовнішньої торгівлі регіону як складової національної економіки	9
1.2 Вплив зовнішньої торгівлі на економічний розвиток регіону	13
1.3. Методи дослідження зовнішньоторговельної активності на рівні регіонів	21
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ТА СИСТЕМНІ ПАРАМЕТРИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ	28
2.1. Структурно-динамічний аналіз зовнішньоторговельної діяльності регіонів України	28
2.2. Аналіз результативності зовнішньої торгівлі регіонів	35
2.3. Роль зовнішньої торгівлі в забезпеченні економічного розвитку регіонів	39
РОЗДІЛ 3. Напрями підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності регіонів України	51
3.1. Шляхи покращення інституційного забезпечення зовнішньої торгівлі на регіональному рівні	51
3.2. Інструменти покращення зовнішньоторговельної ефективності регіонів України	59
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68

Вступ

Актуальність теми. Зовнішньоекономічна діяльність регіонів України нині відбувається під зростаючим впливом геополітичних факторів. Серед них найбільш вагомими останніми роками стали збройна агресія з боку Російської Федерації, окупація частини української території, а також активізація процесів європейської інтеграції та надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу. Ці події зумовили як зростання ризиків для економічного розвитку регіонів, зокрема через втрату значного промислового та людського потенціалу (особливо у прикордонних з Росією областях), так і відкриття нових перспектив структурної трансформації економіки та покращення товарної структури експорту завдяки участі в програмах підтримки реформ від Європейської комісії.

Війна суттєво вплинула на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі регіонів, що стало наслідком не лише воєнних дій, але й загострення внутрішніх проблем. Серед них – значна нерівномірність економічного розвитку між регіонами, нераціональна структура промисловості та домінування сировинної продукції в експорті більшості областей. У зв'язку з цим одним із пріоритетних завдань нині є аналіз трансформацій у зовнішній торгівлі регіонів України з урахуванням сучасних геополітичних та економічних умов і визначення стратегічних шляхів її покращення та підвищення ефективності.

Питання регіонального розвитку зовнішньої торгівлі активно вивчаються українськими науковцями, зокрема І. Бабець, Т. Васильців, З. Варналій, З. Герасимчук, О. Жабинець, А. Мокій, Х. Притула, І. Сторонянська та іншими. Проте події 2022–2023 років, пов'язані з війною, змінили ситуацію настільки динамічно, що вона вимагає нового глибокого аналізу. Саме тому дослідження змін у зовнішньоторговельній діяльності регіонів за останні п'ять років і визначення стратегічних напрямів її удосконалення залишаються актуальними науковими та практичними завданнями.

Мета роботи – сформулювати обґрунтування ключових напрямів підвищення результативності зовнішньої торгівлі українських регіонів.

Відповідно до поставленої мети, визначимо такі завдання дослідження:

- розкрити зміст поняття зовнішньої торгівлі регіону та окреслити її значення для національного економічного розвитку;
- узагальнити теоретичні підходи до пояснення ролі зовнішньої торгівлі у забезпеченні економічного зростання на рівні регіонів;
- проаналізувати методологічні основи оцінювання динаміки, структури та результативності зовнішньої торгівлі регіону;
- дослідити динамічні та структурні особливості зовнішньої торгівлі регіонів України, а також виявити ключові зміни, зумовлені умовами воєнного стану;
- провести оцінку ефективності зовнішньоторговельної діяльності регіонів України;
- виявити залежність економічного зростання регіонів від змін показників зовнішньої торгівлі;
- надати обґрунтування напрямам вдосконалення інституційної бази зовнішньої торгівлі на регіональному рівні;
- запропонувати механізм підвищення результативності зовнішньоторговельної діяльності регіонів України.

Об’єктом дослідження виступає зовнішньоторговельна діяльність регіонів України.

Предмет дослідження охоплює процеси підвищення ефективності зовнішньої торгівлі на регіональному рівні.

Методологія дослідження. Теоретичною та методичною основою даної роботи слугують положення макроекономічної теорії щодо міжнародних економічних відносин, концепції міжнародної торгівлі, регіоналістики, а також теорії розвитку соціально-економічних систем. У дослідженні застосовувалися загальнонаукові підходи до аналізу зовнішньої торгівлі та регіонального економічного розвитку. Зокрема, використано:

- методи аналізу та синтезу – для систематизації економічних понять, розкриття сутності зовнішньої торгівлі регіонів як складової частини національної економіки та її впливу на регіональне економічне зростання;
- графічний метод – для візуалізації динаміки та структурних змін у зовнішній торгівлі регіонів України;
- кластерний аналіз – для типологізації регіонів за рівнем ефективності їх зовнішньоторговельної діяльності;
- метод панельної регресії – з метою кількісної оцінки впливу зовнішньої торгівлі на темпи економічного зростання регіонів;
- метод стратегічного аналізу – для визначення ключових напрямів удосконалення зовнішньої торгівлі на регіональному рівні.

Основний зміст роботи викладений на 72 сторінках. Робота містить 18 таблиць, 4 рисунки. Список використаної літератури налічує 47 позицій та поданий на 5-ти сторінках.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

1.1. Характеристика зовнішньої торгівлі регіону як складової національної економіки

Регіони України не мають статусу повноцінних суб'єктів міжнародних економічних відносин, оскільки органи регіональної та місцевої влади не уповноважені змінювати або встановлювати умови здійснення зовнішньої торгівлі. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств регламентується національним законодавством та міжнародними угодами, які укладені на рівні держави. Водночас, українські регіони активно включаються в процеси міжнародного співробітництва, зокрема у сфері торгівлі, що справляє суттєвий вплив на розвиток промисловості, аграрного виробництва, інвестиційного клімату та ринкової інфраструктури [9].

У зв'язку з цим виникає необхідність чіткого визначення ролі зовнішньої торгівлі у формуванні економіки регіонів у межах загальнонаціональної системи. Хоча безпосередніми учасниками зовнішньоекономічних зв'язків є господарські суб'єкти, діяльність яких підпорядковується загальнодержавному правовому полю, процеси глобалізації істотно трансформують логіку регіонального розвитку. Зростає конкуренція за інвестиції, ресурси й ринки збуту, змінюються чинники формування конкурентних переваг, а локальні ресурси набувають глобального значення [9, с. 39].

Рівень інтегрованості регіону в міжнародний поділ праці визначається такими чинниками, як наявність трудових і природних ресурсів, продуктивність праці та місткість внутрішнього ринку. Сукупна дія цих факторів впливає як на темпи регіонального розвитку, так і на загальні макроекономічні показники держави, формуючи її конкурентоспроможність на світовій арені.

У науковій літературі зовнішня торгівля трактується як особлива форма обміну товарами та послугами між економічними суб'єктами різних країн, що є складовою міжнародної торгівлі. Міжнародна торгівля охоплює обмін між

країнами чи регіонами світу в цілому, тоді як зовнішня торгівля розглядається з позицій окремої держави або суб'єкта господарювання.

Згідно із Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність», зовнішня торгівля є окремим сектором економіки, що охоплює діяльність підприємств із продажу продукції, послуг чи інтелектуальних результатів на іноземні ринки, а також імпорт іноземних товарів для внутрішнього споживання. Ця сфера перебуває під контролем державного регулювання й впливає на торговельний баланс країни [12].

З огляду на це, таке визначення може бути застосоване й до регіонального рівня, адже підприємства регіону є активними учасниками загальнодержавної зовнішньоекономічної діяльності. Отже, зовнішня торгівля регіону передбачає обмін товарами та послугами з іноземними партнерами і становить частину національної зовнішньої торгівлі.

Ключовими елементами зовнішньої торгівлі залишаються експорт і імпорт. На загальнодержавному рівні експорт означає реалізацію продукції за кордон (включно з реекспортом), а імпорт – її ввезення в країну (включаючи реімпорт) [5, с. 12]. У регіональному контексті ці поняття відображають обсяги товарів і послуг, що реалізуються на іноземні ринки або надходять від зарубіжних виробників.

Розглядаючи зовнішню торгівлю регіону як сукупність експортно-імпортних операцій, слід урахувати вплив глобальних чинників, які в умовах зростаючої інтеграції світових ринків визначають економічний потенціал, рівень конкурентоспроможності та позицію регіону в міжнародному середовищі. У цьому контексті доцільно використовувати поняття «глобалізованого регіону», яке, за визначенням Л. Яремко, характеризується наявністю розвиненої зовнішньоекономічної інфраструктури, високим рівнем інтеграції у світову економіку, участю в міжнародних організаціях, орієнтацією на підвищення конкурентоспроможності та залежністю економічного розвитку від зовнішніх впливів [47].

Показники зовнішньоторговельної діяльності прямо залежать від рівня глобалізації регіону. Зокрема, гео економічний потенціал, який визначається експортною спроможністю та здатністю до інтернаціоналізації виробництва, впливає на обсяги зовнішньоторговельного обігу та валового регіонального продукту, що в сукупності формують ВВП країни. Конкурентоспроможність підприємств на світових ринках визначається їхньою спеціалізацією, здатністю адаптуватися до міжнародних вимог, освоювати ринкові ніші та входити до глобальних виробничих ланцюгів.

Зростання експорту, особливо продукції з високою доданою вартістю, сприяє прискоренню економічного зростання, формуванню позитивного торговельного балансу, залученню валютних надходжень та поповненню резервів. Імпорт високотехнологічної продукції забезпечує модернізацію національного виробництва, сприяє притоку іноземних інвестицій і поглиблює інтеграцію у глобальні ланцюги створення вартості.

У сучасних наукових дослідженнях зовнішня торгівля визнається одним із провідних чинників економічного зростання не лише національних економік, залучених до міжнародного поділу праці, а й глобальної економічної системи загалом. Дослідники акцентують на перевагах відкритої економіки над ізоляціоністською моделлю, підкреслюючи, що країни, які активно беруть участь у світовій торгівлі, зазвичай отримують позитивні економічні результати, тоді як держави, відокремлені від глобальних ринків, стикаються з економічними труднощами [46].

З огляду на важливість зовнішньої торгівлі для регіональної економіки, можна стверджувати, що активне включення регіонів у міжнародні торговельні процеси сприяє зміцненню національного економічного потенціалу. Зовнішньоторговельна діяльність впливає як на обсяг, так і на структуру валового регіонального продукту (ВРП) та валового внутрішнього продукту (ВВП), сприяючи економічному зростанню.

У рамках макроекономічної теорії виділяють три типи співвідношення між зовнішньою торгівлею та ВВП:

1. Експорт дорівнює імпорту → торговельне сальдо нульове → розподілений ВВП відповідає створеному;
2. Експорт перевищує імпорт → позитивне сальдо → розподілений ВВП менший за створений;
3. Імпорт перевищує експорт → від'ємне сальдо → розподілений ВВП перевищує створений [11, с. 378].

У випадку перевищення імпорту над експортом виникає ситуація, коли держава споживає більше, ніж виробляє, що може бути виправданим лише за умови забезпечення довгострокового інвестиційного ефекту. Водночас позитивне сальдо має як переваги (збільшення валютних надходжень), так і ризики (зниження внутрішнього споживання, можливе погіршення добробуту населення).

Нерівновага у зовнішній торгівлі регіонів може призводити до розриву між створеним і розподіленим ВВП, що знижує можливості держави в частині ефективного фінансування регіонального розвитку. Варто враховувати також, що умови ведення зовнішньоторговельної діяльності регламентуються законодавчо та відповідними міжнародними угодами. У країнах, що розвиваються, орієнтація на експорт трудомісткої продукції часто супроводжується зниженням цін, погіршенням умов торгівлі та зростанням боргового навантаження, що лише посилює структурні економічні проблеми [11, с. 379].

Однак, якщо зростання експорту зумовлене підвищенням конкурентоспроможності продукції, це свідчить про позитивні зміни у національній економіці. Водночас надмірне збільшення позитивного сальдо може спричинити інфляційні процеси.

Зовнішня торгівля чинить також галузевий вплив. За І. Бабець, її найбільш вагомі наслідки простежуються у виробничій, інвестиційній, науково-технічній та зовнішньоекономічній складових економічної безпеки регіону, тоді як у інших сферах цей вплив менш виражений [1, с. 61].

Первинні ефекти зовнішньої торгівлі проявляються насамперед у секторах, чутливих до змін у торгівлі — таких як промисловість, де імпорт сировини, модернізація виробничих потужностей, участь у коопераційних процесах і зростання обсягів експорту мають прямий ефект.

Крім того, зовнішня торгівля сприяє активізації інвестиційного процесу в регіоні: надходження іноземного капіталу часто супроводжується імпортом сучасного обладнання, передових технологій та матеріалів, що сприяє індустріальному розвитку.

Вторинні ефекти охоплюють суміжні галузі, такі як соціальна сфера, енергетика та екологія. Наприклад, імпорт енергоефективних технологій сприяє скороченню енергоспоживання та зменшенню негативного екологічного впливу.

Відповідно до системного підходу, регіональна економіка функціонує як взаємопов'язана система, у якій зміни в одній підсистемі відображаються на інших [17, с. 272]. Тому ефективна зовнішньоекономічна діяльність сприяє підвищенню регіональної конкурентоспроможності, розвитку інноваційного виробництва та залученню капіталу з-за кордону.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що зовнішня торгівля відіграє ключову роль у формуванні валового внутрішнього продукту, стимулює розвиток високотехнологічних галузей, сприяє розширенню експорту та зниженню імпортозалежності. Ефективна інтеграція регіонів у світові економічні процеси зміцнює позиції країни на міжнародному рівні та забезпечує стабільний соціально-економічний розвиток.

1.2. Вплив зовнішньої торгівлі на економічний розвиток регіону

Дослідження взаємозв'язку між економічним зростанням та зовнішньою торгівлею здебільшого здійснюються на макрорівні, що відображено в основних теоріях міжнародної економіки та зростання національних господарств. Зовнішня торгівля сприяє збільшенню валового внутрішнього продукту завдяки підвищенню ефективності обміну (Піклінкевич, 2020).

Водночас вона стимулює спеціалізацію і звуження напрямів діяльності. Подібні закономірності були ще виявлені А. Смітом і Д. Рікардо, які відповідно сформулювали теорії абсолютних та порівняльних переваг, наголошуючи на ефектах перерозподілу ресурсів [48].

Зовнішня торгівля також виступає чинником технічного прогресу через імпорт передових технологій, ліцензій, ноу-хау та інноваційної продукції, що веде до підвищення кваліфікації кадрів і розвитку досліджень. Це позитивно впливає на якість продукції, що виробляється у країні.

Крім цього, міжнародна торгівля сприяє зростанню конкурентоспроможності: національні підприємства, беручи участь у зовнішньоекономічній діяльності, змушені підвищувати ефективність, зменшувати витрати та покращувати якість продукції. Як зазначає автор, «діяльність на міжнародному ринку змушує докладати зусиль, що призводить до постійного розвитку». Також зовнішня торгівля дозволяє скористатися ефектом економії на масштабі: розширення виробництва знижує собівартість продукції та відповідно зменшує її ціну.

Імпорт, у свою чергу, позитивно впливає на економічну структуру через розширення вибору товарів, доступність продукції, яка не виробляється в країні, та зниження цін. Це дозволяє споживачам заощаджувати та спрямовувати частину доходів на інвестиції. Крім того, імпорт спричиняє «демонстраційні ефекти», які стимулюють внутрішнє виробництво аналогічної продукції.

З огляду на зазначене, актуальним є не лише аналіз впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання, а й виявлення шляхів максимізації її позитивного ефекту. Це зумовлює необхідність постійного розвитку теоретичних підходів до вивчення взаємозв'язку між відкритістю економіки та її динамікою.

Після Другої світової війни поширення набула стратегія імпортозаміщення, яка базувалася на досвіді індустріалізації розвинених країн. Проте у 1970-х роках вона була визнана неефективною через деформацію

економічних структур. Наприкінці десятиліття з'явилася нова концепція, що передбачала активну участь держави в міжнародній торгівлі, реалізація якої в країнах «азійських тигрів» (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Гонконг) довела її ефективність.

Модель відкритої економіки була також доповнена чинником трансферу знань і технологій, впровадження яких на підприємствах сприяє розвитку цілих галузей. У 1990-х роках дослідники емпірично довели, що відкриті економіки розвиваються швидше, ніж ті, що застосовують політику закритості.

У сучасних моделях теорії торгівлі, розроблених на початку XXI століття, економічне зростання розглядається як результат ефективного перерозподілу ресурсів на рівні окремих підприємств. Так, М. Меліц довів, що до експорту виходять лише найбільш продуктивні компанії, менш продуктивні працюють на внутрішньому ринку, а найменш продуктивні — з нього вибувають. У цьому контексті І. Платонова виокремлює два типи вигод від міжнародної торгівлі: статичні — пов'язані з міжгалузевим перерозподілом ресурсів, та динамічні — що виникають внаслідок інвестицій, зростання продуктивності, навчання та запровадження нових технологій.

Отже, при аналізі впливу експорту на економічне зростання необхідно враховувати як короткострокові (статичні), так і довгострокові (динамічні) ефекти, які формуються під впливом зростання обсягів торгівлі в умовах глобалізації та циклічних змін у світовій економіці (табл.1.1).

У науковій літературі взаємозв'язок між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням здебільшого досліджується на макроекономічному рівні, що знаходить відображення в теоріях міжнародної економіки та зростання національного господарства. Результатом зовнішньоторговельної діяльності часто є зростання внутрішнього валового продукту за рахунок підвищення ефективності розподілу ресурсів і загальної продуктивності. У той же час, така торгівля зумовлює спеціалізацію економіки, що може призводити до звуження спектра виробничих галузей. Ці залежності були вперше помічені класиками економіки – Адамом Смітом та Девідом Рікардо, які у своїх теоріях

абсолютних і порівняльних переваг розглядали позитивні ефекти від переорієнтації ресурсів на основі конкурентних переваг.

Зовнішня торгівля також є потужним каналом для передачі технологій і стимулювання технічного прогресу через імпорт високотехнологічної продукції, ліцензій, ноу-хау. Це сприяє підвищенню технологічного рівня національного виробництва, зростанню професійної кваліфікації працівників та розвитку науково-дослідницької діяльності.

Залучення суб'єктів господарювання до міжнародної торгівлі змушує їх посилювати свої конкурентні позиції, підвищуючи ефективність виробництва, знижуючи витрати й покращуючи якість продукції. Як зазначає М. Піклінкевич, участь у глобальному ринку стимулює постійний розвиток компаній, що, у свою чергу, сприяє економічному зростанню. Крім того, зовнішня торгівля дозволяє досягати ефекту масштабу: вихід продукції на зовнішні ринки супроводжується зростанням обсягів виробництва, що сприяє зниженню собівартості одиниці продукції та цін [38]. Таким чином, посилення міжнародної конкурентоспроможності підприємств веде до покращення промислової бази країни та забезпечує довготривале економічне зростання. У зв'язку з цим державна підтримка експортерів має бути зосереджена на галузях, які демонструють конкурентні переваги на світових ринках.

Наукові праці також розглядають вплив імпорту на економічну динаміку. Розширення масштабів зовнішньої торгівлі сприяє зростанню ринків збуту, зниженню виробничих витрат, доступу до дешевших товарів, сировини та матеріалів. За словами Я. Римарчика, зовнішня торгівля розширює вибір для споживача, забезпечує доступ до продукції, відсутньої на внутрішньому ринку, а також дозволяє купувати якісніші й дешевші товари [39]. Крім цього, імпорт сприяє структурним перетворенням в економіці через ефект демонстрації, коли зростаючий попит на імпортні товари зумовлює розвиток їхнього виробництва всередині країни. Також зниження цін, спричинене збільшенням імпорту, дозволяє економічним агентам спрямовувати частину доходів на заощадження та інвестиції.

Виходячи з викладеного, слід аналізувати не лише загальний вплив зовнішньої торгівлі на економічне зростання, а й шукати шляхи максимізації позитивного ефекту від експортно-імпортних операцій. Отже, підвищення ефективності зовнішньої торгівлі є ключовим завданням економічної політики. Упродовж десятиліть економічна наука намагається пояснити взаємозалежність між відкритістю економіки та її розвитком, що стимулює появу нових підходів до забезпечення зростання через торгівлю та переосмислення застарілих моделей.

Наприклад, після Другої світової війни широкого поширення набула стратегія імпортозаміщення, яка передбачала захист внутрішнього виробника через протекціоністські заходи. Такий підхід використовували розвинені країни (зокрема, Німеччина та США) у період індустріалізації. Проте вже в 1970-х роках ця концепція була визнана малоефективною, оскільки призвела до глибоких економічних дисбалансів. Натомість у кінці 1970-х років виникла нова парадигма, яка передбачала активне залучення країни до міжнародної торгівлі. Приклад "азіатських тигрів" — Тайваню, Південної Кореї, Гонконгу та Сінгапуру — яскраво засвідчив позитивний вплив відкритості на економічне зростання [11, с. 379].

Подальші дослідження підтвердили переваги відкритої економіки: темпи економічного зростання в таких країнах значно перевищували показники країн із закритими економічними системами. Згодом до моделей зростання було включено нові чинники — зокрема, передачу знань і технологій, що розширює ефекти зовнішньої торгівлі, сприяючи поширенню інновацій серед підприємств і цілих галузей.

У сучасних моделях міжнародної торгівлі, що набули розвитку на початку XXI століття, зростання економіки пояснюється ефективним перерозподілом ресурсів між підприємствами в межах галузі, що дозволяє найпродуктивнішим із них виходити на зовнішні ринки. Так, М. Меліц зазначає, що лише найефективніші компанії здатні здійснювати експорт, тоді як

менш продуктивні залишаються на внутрішньому ринку, а найслабші — змушені припиняти діяльність [23, с. 1702].

У цьому контексті І. Платонова розділяє вигоди від зовнішньої торгівлі на дві групи:

- статичні ефекти — отримані в результаті перерозподілу ресурсів між галузями на основі порівняльних переваг;
- динамічні ефекти — досягаються через зростання інвестицій, масштабів виробництва, ефекти навчання та впровадження іноземних технологій [24, с. 38].

Таким чином, дослідження ефективності експорту та його впливу на зростання мають враховувати обидва типи ефектів: короткострокові переваги спеціалізації та довгострокові наслідки, пов'язані зі структурною модернізацією економіки. В умовах глобалізації та нестабільності світової економіки важливо застосовувати комплексний підхід до оцінки ефектів зовнішньої торгівлі, поєднуючи теоретичні моделі зі статистичним аналізом.

Таблиця 1.1

Теоретичні засади оцінки впливу експорту на економічне зростання

Тип ефекту	Сутність ефекту	Основні прояви
Статичні ефекти	Виникають у короткостроковому періоді внаслідок спеціалізації та оптимального розподілу ресурсів відповідно до наявних порівняльних переваг.	<ul style="list-style-type: none"> - Перерозподіл ресурсів між галузями економіки - Зростання ефективності виробництва - Підвищення продуктивності за рахунок спеціалізації - Зниження собівартості продукції
Динамічні ефекти	Формуються у довгостроковій перспективі та пов'язані зі змінами в інвестиціях, інноваціях і технологіях під впливом експорту.	<ul style="list-style-type: none"> - Зростання інвестицій у виробництво - Трансфер і впровадження нових технологій - Підвищення кваліфікації працівників - Ефект "навчання під час експорту" - Розширення ринків збуту - Економія на масштабі виробництва - Підвищення загальної конкурентоспроможності економіки

Джерело: [побудовано автором]

На основі положень класичних, неокласичних і сучасних теорій зовнішньої торгівлі науковці доходять висновку, що міжнародна торгівля є одним із провідних чинників економічного зростання як окремих національних економік, так і глобальної економіки в цілому [40]. Дослідження показують, що

за умов глобалізації відкритість економіки сприяє активізації внутрішнього виробництва, розширенню обсягів експорту й імпорту, створенню нових робочих місць, залученню інвестицій і вдосконаленню системи освіти [41]. Водночас підвищення рівня відкритості економіки посилює її залежність від зовнішніх ринків, що, своєю чергою, стимулює зовнішньоторговельну діяльність [42], яка справляє позитивний вплив на довгострокову економічну динаміку.

Міжнародні дослідження також засвідчують позитивний вплив диверсифікації експорту на економічне зростання. Зокрема, країни Азії продемонстрували високі темпи розвитку завдяки суттєвому нарощуванню експорту промислової продукції упродовж останніх десятиліть. Це доводить, що розвиток і урізноманітнення експортної структури можуть бути важливими драйверами економічного прогресу [28]. Науковці підкреслюють, що саме розширення технологічного експорту сприяє зростанню добробуту та пришвидшенню розвитку [43], а сучасні торговельні моделі акцентують на важливості внутрішньогалузевого перерозподілу ресурсів, що зумовлено змінами у витратах на торгівлю та інноваційною активністю підприємств [44].

Отже, ефективна державна зовнішньоекономічна політика має бути спрямована на стимулювання експорту, структурну диверсифікацію та оновлення товарної номенклатури, що дозволить забезпечити стійке економічне зростання. Проте важливо враховувати й потенційні негативні наслідки участі в міжнародній торгівлі. Ефективність відкритості значною мірою залежить від низки чинників, зокрема рівня доходів, стану інфраструктури, ресурсного потенціалу, виробничої спеціалізації, технологічної бази та якості трудових ресурсів [3; 13].

Дослідники вказують на те, що економічний ефект від відкритості зовнішньої торгівлі варіюється залежно від рівня розвитку країни, її торговельної структури та добробуту населення [45]. Наприклад, у країнах із високими доходами відкритість зазвичай має стабільний позитивний ефект, тоді як у державах із низьким рівнем доходів позитивні результати

проявляються переважно у короткостроковій перспективі, після чого можливі негативні наслідки [18].

Результати емпіричних досліджень свідчать, що: (1) надмірна залежність від імпорту може негативно впливати на економіку; (2) наявність кваліфікованих кадрів підвищує конкурентоспроможність і підтримує позитивну динаміку; (3) орієнтація на експорт сировинної продукції обмежує можливості для сталого розвитку [6; 24, с. 39].

Таким чином, зовнішня торгівля має як позитивні, так і негативні наслідки для економіки держави. З одного боку, вона сприяє економічному зростанню через лібералізацію ринку, зниження торговельних бар'єрів і доступ до нових ринків; з іншого — може поглиблювати глобальні дисбаланси, посилювати залежність від сировини та зміцнювати поділ на «центр» і «периферію».

Аналіз впливу зовнішньої торгівлі на економіку держави дозволяє зробити висновок про аналогічні процеси на регіональному рівні. Важливо враховувати, що хоча регіони не мають повноважень щодо формування зовнішньоторговельної політики чи регулювання митних режимів, вони є важливою частиною загальнонаціональної економічної системи, і ефективне використання їх потенціалу на пряму впливає на показники зовнішньої торгівлі країни та темпи економічного зростання.

У контексті децентралізації регіони набули більшої автономії у визначенні пріоритетів соціально-економічного розвитку. Використання власного природного, виробничого, трудового й інноваційного потенціалу дозволяє реалізовувати ініціативи, спрямовані на ефективніше використання ресурсів, прискорення структурної модернізації та покращення експортної структури за рахунок продукції з високою доданою вартістю. Це, своєю чергою, сприяє зростанню валового регіонального продукту (ВРП), який є важливим показником економічного розвитку та вимірюється через обсяги валової доданої вартості [29, с. 74].

ВРП визначається як різниця між валовим випуском продукції та обсягами проміжного споживання, і таким чином він відображає результати діяльності всіх економічних агентів у регіоні. Його значення тісно пов'язане з динамікою експорту (що свідчить про рівень конкурентоспроможності продукції) та імпорту (який забезпечує ресурсну базу для виробництва).

Відтак, зовнішня торгівля справляє на економіку регіону як позитивний вплив — через нарощування експорту продукції з високою доданою вартістю, залучення новітніх технологій і комплектуючих, — так і потенційні ризики. Надмірна орієнтація на експорт сировини робить економіку регіону вразливою до коливань світової кон'юнктури. Погіршення умов торгівлі або втрата ринків збуту знижують обсяги ВРП і гальмують розвиток. Зменшення частки високотехнологічного експорту та зростання залежності від імпорту призводять до скорочення валютних надходжень і негативно впливають на рівень добробуту населення.

Таким чином, ефективність зовнішньої торгівлі є ключовим чинником забезпечення економічного зростання регіону. У зв'язку з цим доцільним є проведення поглибленого аналізу динаміки та структури зовнішньоторговельної діяльності, а також застосування сучасних методик оцінювання її впливу на соціально-економічний розвиток регіонів з метою формування стратегії підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності.

1.3. Методи дослідження зовнішньоторговельної активності на рівні регіонів

Оцінювання стану й проблем зовнішньої торгівлі регіонів як невід'ємних елементів національного господарства вимагає розробки чіткої, науково обґрунтованої методики комплексного аналізу зовнішньоекономічної діяльності. Така методика повинна не лише забезпечувати отримання достовірної інформації щодо змін у структурі та динаміці торговельних

процесів, а й передбачати оцінювання ефективності зовнішньоторговельних операцій на регіональному рівні та їх впливу на темпи економічного зростання.

Першим етапом формування зазначеної методики є визначення переліку основних показників, які доцільно використовувати для аналізу зовнішньої торгівлі регіону з огляду на її структуру та динаміку. У загальному вигляді ці показники поділяються на три основні групи: кількісні, структурні та динамічні (див. табл. 1.2). Кількісні індикатори дозволяють визначити абсолютні обсяги експорту, імпорту та сукупного зовнішньоторговельного обороту. Структурні та динамічні показники, у свою чергу, забезпечують можливість здійснення якісного аналізу: зокрема, значна частка продукції з високою доданою вартістю в експорті вказує на конкурентоспроможність обробної промисловості регіону, а позитивна динаміка експортних поставок свідчить про зростання валютних надходжень та посилення економічного потенціалу.

Таблиця 1.2

Базові показники зовнішньої торгівлі регіону

Показник	Сутність показника	Порядок обчислення
<i>Кількісні показники</i>		
Експорт	Вивезення за межі країни з метою продажу продукції, виробленої чи вирощеної національними підприємствами	За даними офіційної статистики про зовнішню торгівлю
Імпорт	Ввезення на територію країни з метою продажу продукції, виробленої чи вирощеної іноземними підприємствами	За даними офіційної статистики про зовнішню торгівлю
Оборот зовнішньої торгівлі (ЗТО)	Сума обсягів експорту та імпорту у вартісному вираженні	$ZTO = E + I$
Сальдо зовнішньої торгівлі (Баланс ЗТ)	Різниця між вартістю експорту та вартістю імпорту	Баланс ЗТ = E - I
<i>Структурні показники</i>		
Товарна структура експорту (імпорту)	Частка <i>i</i> -тої товарної групи у загальних обсягах експорту (імпорту)	Частка $E_{iE} = E_i / E \cdot 100\%$; Частка $I_{iI} = I_i / I \cdot 100\%$
Географічна структура торгівлі	Частка <i>j</i> -тої країни у загальних обсягах зовнішньоторговельного обороту	Частка $K_{rj} = ZTO_j / ZTO \cdot 100\%$
<i>Динамічні показники</i>		
Темпи зростання експорту (імпорту)	Зміна обсягів експорту (імпорту) у поточному році відносно попереднього у відсотках	$Tz_{rE} = (E_j / E_{j-1}) \cdot 100\%$; $Tz_{rI} = (I_j / I_{j-1}) \cdot 100\%$.
Темпи приросту експорту (імпорту)	Показує, на скільки відсотків обсяги експорту (імпорту) у поточному році більше (+) або менше (-) за попередній рік	$T_{np} = Tz_p - 100\%$

Джерело: складено автором за [4; 14]

Показники зовнішньої торгівлі, наведені в таблиці 1.2, мають узагальнений характер і здебільшого застосовуються для аналізу динамічних та структурних змін у сфері експорту й імпорту. Однак вони не дозволяють здійснити повноцінну оцінку ефективності зовнішньоекономічної діяльності.

Згідно з загальноприйнятим підходом, ефективність зовнішньої торгівлі країни визначається шляхом порівняння витрат на виробництво імпортозамінної продукції в межах внутрішньої економіки з витратами на виготовлення продукції, орієнтованої на експорт. Різниця між цими величинами демонструє економію ресурсів, досягнуту завдяки участі у міжнародному торговельному обміні [14, с. 92–95]. Торговельна діяльність вважається ефективною за умови, що співвідношення витрат на імпорт до витрат на експорт перевищує одиницю. Водночас розрахунок цього показника на регіональному рівні є проблематичним через відсутність достовірної статистики щодо витрат на виробництво імпортозамінної продукції, оскільки цей параметр має переважно теоретичний характер.

Аналогічним чином обмежено застосування показника валютної ефективності імпорту, що визначається як відношення доходів від реалізації імпортованої продукції до витрат на її закупівлю або на виробництво аналогів у межах країни. Через нестачу детальних регіональних даних цей показник також є малоприматним для аналізу на рівні областей.

Часткові показники ефективності експорту, які застосовуються у макроекономічному аналізі, також не можуть бути адекватно використані на регіональному рівні. Наприклад, коефіцієнт повної ефективності експорту — співвідношення валютної виручки до витрат на виробництво експортованої продукції — може бути коректно розрахований лише на рівні окремих підприємств, де доступна інформація щодо витрат та обсягів виручки [14]. Таким чином, подібні показники доречні лише для аналізу діяльності окремих суб'єктів господарювання або товарних груп, проте не забезпечують комплексного виміру ефективності зовнішньої торгівлі регіону в цілому.

З огляду на підходи теорії соціально-економічної безпеки, доцільним є використання індикаторів зовнішньоекономічної безпеки, визначених у «Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України». Серед них — рівень відкритості економіки, коефіцієнт покриття імпорту експортом, частка провідної країни-партнера в експорті та імпорті, домінування окремих товарів

або товарних груп, частка сировинної продукції з низьким ступенем переробки, індекс умов торгівлі, завантаженість нафтогазотранспортної інфраструктури тощо [25].

У науковому середовищі також існують різноманітні підходи до оцінки зовнішньої торгівлі залежно від цілей дослідження. Так, В. Хаустова та Л.В. Григорова-Беренда наголошують на значенні динамічного аналізу структури експорту, зокрема зростання частки готової продукції та скорочення експорту сировини [34]. Л. Яремко пропонує оцінювати експортну та імпорتنу залежність, обсяги іноземних інвестицій, зовнішніх запозичень, а також масштаб трудової міграції [36]. І. Бабець, у свою чергу, для оцінки зовнішньоекономічної безпеки регіону використовує такі показники, як покриття імпорту експортом, концентрація країни-партнера в структурі торгівлі, технологічна залежність та частка високотехнологічного експорту [2, с. 105].

Варто зауважити, що деякі з наведених показників орієнтовані на загальнодержавний рівень, а інші — на глобальні економічні процеси. Тому для цілей регіонального аналізу ефективності зовнішньої торгівлі слід відбирати лише ті індикатори, які відповідають визначенню ефективності як співвідношення витрат і результатів зовнішньоторговельної діяльності. При цьому необхідно враховувати також структурні та динамічні характеристики, що дозволяють оцінити валютні надходження від експорту та витрати на імпорт.

З урахуванням запропонованих у вітчизняній науковій літературі підходів до оцінювання зовнішньої торгівлі та економічної безпеки, а також специфіки регіонального статистичного обліку, доцільно сформулювати узагальнений перелік показників, які використовуватимуться для подальшого дослідження ефективності зовнішньоторговельної діяльності регіонів України (табл. 1.3).

У процесі формування стратегічних підходів до підвищення ефективності зовнішньої торгівлі необхідно враховувати значні регіональні відмінності. У зв'язку з цим доцільним є застосування кластерного аналізу з метою

групування регіонів за результатами оцінки їх зовнішньоторговельної ефективності. Метод кластерного аналізу передбачає розподіл об'єктів вибірки на однорідні групи (кластери), всередині яких об'єкти мають подібні характеристики, тоді як міжкласова різниця залишається суттєвою. Цей підхід є формою багатовимірного статистичного аналізу, що дозволяє структурувати інформацію про сукупність об'єктів дослідження. У науковій практиці для реалізації такого поділу широко використовується метод ієрархічної кластеризації, а для вимірювання подібності застосовується евклідова відстань, що забезпечує ефективне формування однорідних кластерів [10; 16].

Таблиця 1.3

Показники оцінки ефективності зовнішньої торгівлі регіону

Показник, одиниця виміру	Порядок розрахунку	Сутність показника
1. Коефіцієнт покриття імпорту експортом	$K=E/I$	Торгівля ефективна при $K>1$, оскільки валютні надходження від експорту перевищують витрати на імпорт
2. Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	$Ч_e=E_{вт}/E$	Зростання частки високотехнологічних товарів (30гр.+85гр.+88гр.+90 гр.) в експорті свідчить про покращення товарної структури за рахунок товарів з високим рівнем доданої вартості
3. Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	$Ч_i=I_{вт}/I$	Зростання частки високотехнологічних товарів в імпорті свідчить про підвищення технологічної залежності
4. Коефіцієнт технологічної залежності	$K_{тз}=I_{вт}/E_{вт}$	Торгівля неефективна при $K>1$, оскільки валютні надходження від експорту високотехнологічної продукції менші за витрати на імпорт високотехнологічної продукції
5. Темпи зростання експорту, %	$Tзr_e=(E_i/E_{i-1})\cdot 100\%$	Торгівля ефективна, якщо темпи зростання експорту перевищують темпи зростання імпорту
6. Темпи зростання імпорту, %	$Tзr_i=(I_i/I_{i-1})\cdot 100\%$	

Складено за: [28; 30; 31]

Таким чином, використання кластерного аналізу дозволяє згрупувати регіони України за сукупністю показників, що відображають рівень ефективності їх зовнішньоторговельної діяльності, та виокремити кластери з високими, середніми й низькими значеннями відповідних характеристик. У межах даного дослідження для кластеризації використано індикатори, наведені в таблиці 1.3, які комплексно репрезентують стан зовнішньої торгівлі кожного

регіону. Для візуалізації результатів класифікації буде побудована деревоподібна діаграма, а як метрику обчислення відстані між об'єктами обрано Евклідову відстань.

Разом із тим, доцільним є розширення аналізу ефективності зовнішньої торгівлі регіонів шляхом вивчення впливу ключових показників зовнішньоекономічної діяльності на економічне зростання регіонів. З цією метою доцільно застосовувати методи кореляційно-регресійного аналізу, ефективність яких підтверджена попередніми дослідженнями на макро- та мезорівнях. Зокрема, на загальнодержавному рівні встановлено статистично значущу залежність між темпами зростання експорту, імпорту та валового внутрішнього продукту (ВВП) України у 2015–2019 роках [21], а також виявлено кореляцію між обсягами експорту та валютним курсом національної валюти [30].

На регіональному рівні результати аналізу з використанням парної регресії свідчать, що приблизно 75% варіації у величині валового регіонального продукту (ВРП) можна пояснити змінами в обсягах експорту на одну особу, а близько 85% — змінами в імпорті товарів і послуг на душу населення [35]. Це підтверджує доцільність застосування регресійного підходу для оцінки ролі зовнішньої торгівлі як чинника регіонального економічного розвитку.

Виходячи з наведених результатів, у нашому дослідженні для перевірки впливу ефективності зовнішньої торгівлі на економічне зростання регіонів буде застосовано метод множинної лінійної регресії, яка має вигляд:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \cdot x_1 + \dots + \beta_n \cdot x_n + u, \quad (1.1)$$

де:

Y — залежна змінна, що характеризує економічне зростання (ВРП, індекс ВРП, ВРП на душу населення);

$x_1, x_2, \dots, x_n$ — незалежні змінні, які представляють показники зовнішньої торгівлі регіонів;

u — випадкова похибка, що має нульове математичне сподівання і визначається незалежними змінними.

Таким чином, комплексний підхід до оцінювання ефективності зовнішньої торгівлі регіонів України включає три основні етапи:

1. розрахунок ключових показників ефективності (коефіцієнт покриття імпорту експортом; частка високотехнологічної продукції в структурі експорту/імпорту; коефіцієнт технологічної залежності; темпи зростання експорту/імпорту);

2. кластеризація регіонів на групи за рівнем ефективності зовнішньої торгівлі;

3. оцінка впливу показників зовнішньої торгівлі на економічне зростання регіонів за допомогою регресійного аналізу.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ТА СИСТЕМНІ ПАРАМЕТРИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

2.1. Структурно-динамічний аналіз зовнішньоторговельної діяльності регіонів України

Зовнішньоторговельна діяльність регіонів України зазнає впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. У 2022 році визначальним зовнішнім фактором стало повномасштабне вторгнення збройних сил Російської Федерації на територію України, що суттєво вплинуло на економічну активність у регіонах, а також зумовило істотні зміни в динаміці та структурі експорту та імпорту. У зв'язку з цим дослідження трансформацій у зовнішній торгівлі регіонів доцільно проводити як у короткостроковій перспективі — шляхом порівняння показників за 2022 та 2021 роки — так і у довгостроковому періоді, охоплюючи 2015–2021 роки.

Протягом 2015–2022 років найбільш експортоорієнтованими регіонами залишалися Дніпропетровська область та місто Київ. У 2022 році внаслідок збройної агресії обсяги експорту в Дніпропетровській області скоротилися з 12,16 млрд дол. США у 2021 році до 6,2 млрд дол. США, а в м. Києві — з 15,33 до 10,5 млрд дол. США. У Донецькій області у 2021 році експорт зріс майже вдвічі порівняно з 2015 роком, і регіон посідав третє місце за експортною активністю. Проте вже у 2022 році обсяги експорту зменшилися у 13 разів у порівнянні з 2015 роком та у 24 рази — відносно 2021 року. Значне скорочення експорту також зафіксовано в Запорізькій області, частина території якої перебуває під окупацією: у 2022 році обсяги експорту зменшилися у 1,7 раза порівняно з 2021 роком, а в абсолютному вираженні — на 122,3 млн дол. США у порівнянні з 2015 роком.

Найменші обсяги експорту в 2022 році зафіксовані в регіонах, що безпосередньо постраждали від бойових дій або перебувають під окупацією. Так, у Луганській області експорт скоротився майже у 30 разів у порівнянні з 2015 роком та у 19 разів — відносно 2021 року, склавши лише 8,7 млн дол. США. У Херсонській області аналогічне скорочення становило 4,2 раза у

порівнянні з 2015 роком та 7,2 раза — відносно 2021 року, з обсягом експорту на рівні 56,9 млн дол. США.

У Миколаївській області, де порти були заблоковані через мінування морських шляхів і постійні ракетні обстріли, у 2022 році обсяги експорту повернулися практично до рівня 2015 року та були у 2,1 раза меншими, ніж у 2021 році. Водночас після підписання «Зернової угоди» між Україною та ООН експорт зернових культур переорієнтувався на порти Одеської області, що зумовило зростання експорту з цього регіону у 2022 році в 1,4 раза порівняно з попередніми періодами.

Скорочення обсягів експорту спостерігалось і в регіонах, що не зазнали прямих бойових дій, але постраждали внаслідок ракетних атак, руйнування промислових об'єктів та логістичної інфраструктури. Наприклад, у Полтавській області обсяг експорту в 2022 році зменшився у 1,7 раза порівняно з 2021 роком, однак у довгостроковій перспективі (від 2015 року) динаміка залишалася позитивною. Подібна ситуація спостерігалася в Івано-Франківській області: хоча в 2022 році експорт скоротився у 1,7 раза відносно попереднього року, у порівнянні з 2015 роком він зріс у 1,8 раза.

Натомість у регіонах, віддалених від лінії фронту і з меншою ймовірністю обстрілів, фіксувалася позитивна динаміка зовнішньої торгівлі як у коротко-, так і в довгостроковому періоді. Так, у Вінницькій області обсяг експорту у 2022 році становив 1,6 млрд дол. США, що перевищувало показник 2021 року у 1,2 раза та майже вдвічі перевищувало рівень 2015 року. У Волинській області експорт зріс у 2022 році у 1,3 раза порівняно з 2021 роком і в 1,7 раза — відносно 2015 року. У Закарпатській області обсяг експорту у 2022 році сягнув 1,97 млрд дол. США, що на 20% більше, ніж у 2021 році, та у 1,8 раза — більше, ніж у 2015 році.

Суттєвий вплив на динаміку експорту має товарна структура регіональної зовнішньої торгівлі. Цей фактор набув особливої значущості в умовах воєнного стану, коли через блокаду українських морських портів було майже повністю припинено експорт сировинної продукції, що транспортувалася морем.

Найбільших втрат зазнали регіони, розташовані поблизу російського кордону, частково окуповані та орієнтовані на експорт аграрної, металургійної та іншої сировинної продукції.

Динаміка експорту сільськогосподарської продукції по регіонах України за 2021–2023 роки свідчать про суттєві зміни в структурі та обсягах експорту аграрної продукції внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Загальні тенденції експорту сільськогосподарської продукції:

- Зростання частки аграрного експорту: У 2021 році частка аграрної та харчової продукції в загальному експорті України становила майже 44%. У 2022 році цей показник зріс до 57%, а за перші п'ять місяців 2023 року — до 62%. Це свідчить про зростання ролі аграрного сектору в експортній структурі країни .

- Зміна географії експорту: До 2021 року основним торговельним партнером України був Китай. Проте в 2022 році лідерами стали країни Європейського Союзу, зокрема Польща та Румунія, на які сумарно припадало близько 24% українського експорту

- Зниження експорту до Азії та СНД: Частка експорту до країн Азії зменшилася з 32% у 2021 році до 26% у 2022 році, а до країн СНД — з 13% до 4% відповідно

По регіонах обмежені, можна зробити наступні висновки:

- Прифронтові та окуповані території: Регіони, що безпосередньо постраждали від бойових дій або були окуповані, зазнали значного скорочення обсягів експорту через руйнування інфраструктури, втрату виробничих потужностей та порушення логістичних ланцюгів.

- Західні та центральні області: Регіони, віддалені від зони бойових дій, такі як Вінницька, Волинська та Закарпатська області, змогли частково компенсувати втрати, збільшивши обсяги експорту сільськогосподарської продукції. Це стало можливим завдяки переорієнтації логістичних маршрутів на західні кордони та адаптації до нових умов торгівлі.

Виробництво зернових культур також відзначилося зростанням: у 2023 році було зібрано 59,77 млн тонн зерна, що на 10% більше, ніж у 2022 році. Найвищі показники врожайності продемонстрували Полтавська (52,8 млн тонн), Вінницька (49,9 млн тонн) та Чернігівська (49 млн тонн) області.

Економика и общество

Варто зазначити, що експорт агропродовольчої продукції у 2023 році становив 60,8% від загального експорту України, що підкреслює важливість сільськогосподарського сектору для економіки країни.

Попри виклики, спричинені воєнними діями, аграрний сектор України продемонстрував високу стійкість та адаптивність. Зміни в географії та структурі експорту свідчать про переорієнтацію торгівельних зв'язків та пошук нових ринків збуту. Однак для відновлення та подальшого розвитку експорту сільськогосподарської продукції необхідні інвестиції в інфраструктуру, відновлення виробничих потужностей та підтримка з боку держави та міжнародних партнерів.

Частина регіонів України спеціалізується на експорті сировинної продукції або товарів із низьким рівнем обробки. У контексті повномасштабної війни така структура експорту виявилася особливо вразливою, зокрема для регіонів, що межують із Російською Федерацією, тимчасово перебували під окупацією або залишаються частково окупованими.

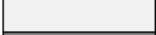

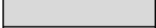
Зокрема, для Дніпропетровської, Донецької та Запорізької областей традиційно характерна висока частка експорту чорних металів. Унаслідок знищення промислових підприємств, порушення виробничих процесів та логістичних ускладнень обсяги експорту цієї продукції у 2022 році значно скоротилися порівняно з 2021 роком: на 54,7% у Дніпропетровській області та на 24,2% — у Запорізькій (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка експорту регіонів, які спеціалізуються на сировинній продукції

№	Регіон	Частка основного товару в експорті товарів, %		Темпи зміни обсягу експорту, 2022/2021, %
		2021 р.	2022 р.	
1	Дніпропетровська область	39,4	34,7	45,3
2	Донецька область	84	55,9	291,4
3	Запорізька область	57,6	73,7	75,8
4	Полтавська область	63,8	53,4	48,9
5	Рівненська область	30,2	27,4	95,9
6	Херсонська область	28,4	45,3	22,2
7	Чернівецька область	26,2	20,3	107,2

Умовні позначення:

	- Експорт чорних металів
	- Експорт деревини і виробів з деревини
	- Експорт продуктів рослинного походження
	- Експорт руди, шлаків та золи
	- Експорт палив мінеральних, нафти і продуктів її перегонки

Джерело: побудовано автором за даними [33]

У 2021–2023 роках експортна діяльність Полтавської області, основними статтями якої є шлаки, зола та руди, зазнала помітних коливань, що були обумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками.

У 2021 році спостерігалось зростання обсягів експорту, що свідчило про активізацію зовнішньоекономічної діяльності в регіоні. Проте у 2022 році, внаслідок початку повномасштабної війни, експортні показники суттєво знизилися під впливом деструктивних наслідків збройного конфлікту. У 2023 році відбулося поступове відновлення експортної активності, хоча обсяги залишалися нижчими порівняно з рівнем 2021 року.

Загалом, експортна динаміка Полтавської області у 2021–2023 роках демонструє чутливість до змін зовнішньої ситуації, поєднання позитивних економічних тенденцій із негативними наслідками воєнного впливу.

У структурі експорту Рівненської та Чернівецької областей провідне місце займала деревина та вироби з неї. Однак у 2022 році відбулося скорочення частки цієї категорії: на 2,8 відсоткових пункти в Рівненській області та на 5,9 в Чернівецькій порівняно з 2021 роком. У Рівненській області це зменшення зумовлено збільшенням експорту продукції рослинного

походження та товарів хімічної промисловості. У Чернівецькій області причиною змін стало зростання експорту зернових культур, насіння та плодів олійних культур.

Таким чином, більшість регіонів України, експорт яких був переважно сировинного спрямування, у 2022 році зіткнулися з істотним скороченням обсягів основних експортних товарів або суттєвими зрушеннями в їх товарній структурі. Це було зумовлено складнощами транспортування великих обсягів сировини або повною зупинкою її виробництва.

Водночас найменших змін у 2022 році зазнали регіони, орієнтовані на виробництво продукції з високим ступенем переробки. Зокрема, у Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях основною експортною категорією залишались машини та обладнання (див. табл. 2.2). Скорочення експорту цієї групи товарів у зазначених регіонах у 2022 році не перевищило 20% у порівнянні з 2021 роком, що свідчить про відносну стійкість експорту високотехнологічної продукції до зовнішніх шоків.

Таблиця 2.2

Динаміка експорту регіонів, які спеціалізуються на продукції з високим рівнем доданої вартості

№	Регіон	Частка основного товару в експорті товарів, %		Темпи зміни обсягу експорту, 2022/2021, %
		2021 р.	2022 р.	
1	Волинська область	30	25,6	127,5
2	Житомирська область	25,6	21,1	76,7
3	Закарпатська область	61,9	49,6	93,9
4	Івано-Франківська область	33,9	20,4	83
5	Львівська область	20,2	19,4	99,1
6	Тернопільська область	30,8	22,2	82,8
7	Київська область	24,9	26,1	86,3

Умовні позначення:

	- Експорт машин та обладнання
	- Експорт деревини і виробів з деревини
	- Експорт пластмаси і полімерних матеріалів
	- Експорт м'яса та їстівних субпродуктів

Джерело: побудовано автором за даними [33]

У контексті воєнного стану в низці регіонів України спостерігалися суттєві трансформації в товарній структурі експорту. Наприклад, якщо у 2021 році основною експортною позицією Волинської області були машини та обладнання (30% загального експорту), то вже у 2022 році провідну роль зайняла деревина та вироби з неї, частка яких зросла до 25,6%. При цьому частка експорту машин і обладнання скоротилася до 20,6%, що пов'язано зі зменшенням обсягів їх постачання за кордон на 11,7% порівняно з попереднім роком.

Натомість в Івано-Франківській області зафіксовано протилежну тенденцію. У 2021 році провідну позицію в експорті регіону займали пластмаси та полімерні матеріали, однак у 2022 році на перше місце вийшли машини та обладнання. Це зумовлено значним скороченням експорту пластмас і полімерів — на 77%, у той час як зменшення експорту машинобудівної продукції було менш відчутним і становило 17%.

Загальний аналіз динаміки та структурних змін в експорті регіонів України у 2022 році дозволяє виокремити кілька ключових тенденцій, що визначають сучасний стан зовнішньої торгівлі на регіональному рівні. По-перше, внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації більшість регіонів зазнала значного скорочення обсягів експорту порівняно з 2021 роком. Найбільш негативний вплив було зафіксовано в областях, які опинилися під тимчасовою окупацією або зазнали масованих обстрілів.

По-друге, домінування сировинної продукції в експортній структурі окремих регіонів стало одним із факторів, що підвищили їхню вразливість до логістичних ускладнень і руйнування виробничих потужностей. Як наслідок, у цих регіонах було зафіксовано різке скорочення експортної активності. Водночас у регіонах, віддалених від зони бойових дій і з переважанням продукції з високим рівнем переробки, експортна діяльність залишалася більш стабільною. Промислові підприємства таких регіонів мали змогу продовжувати виробництво навіть за умов воєнного часу, а продукція обробної

промисловості, зокрема машинобудівна, виявилася менш чутливою до зовнішніх шоків і збоїв у морських перевезеннях.

2.2. Аналіз результативності зовнішньої торгівлі регіонів

Аналіз змін у динаміці та структурі експорту й імпорту регіонів України за 2021–2022 роки дозволив виявити суттєві трансформації ключових показників зовнішньоторговельної діяльності в умовах воєнного стану. Це, у свою чергу, дає підстави припускати, що протягом зазначеного періоду відбулися зміни і в рівні ефективності зовнішньої торгівлі. Для підтвердження цієї гіпотези було здійснено розрахунок відповідних індикаторів ефективності на основі методичного підходу, детально розглянутого у підрозділі 1.3.

Одним із ключових показників, що дозволяє оцінити ефективність зовнішньої торгівлі, виступає коефіцієнт покриття імпорту експортом, який відображає, наскільки валютна виручка від експорту здатна компенсувати витрати на імпорт. Упродовж 2021–2022 років у багатьох регіонах України спостерігалось позитивне зовнішньоторговельне сальдо, що зумовило перевищення коефіцієнтом покриття критичного рівня. Така динаміка свідчить про збереження достатнього рівня ефективності зовнішньої торгівлі в цих регіонах (див. рис. 2.1).

Найвище значення коефіцієнта у 2022 році зафіксовано в Кіровоградській області, де його рівень залишився незмінним порівняно з 2021 роком. Позитивна динаміка показника спостерігалася у Вінницькій, Закарпатській, Запорізькій, Одеській, Рівненській, Тернопільській та Черкаській областях. Незважаючи на незначне зниження коефіцієнта у Дніпропетровській, Донецькій, Івано-Франківській, Миколаївській, Полтавській та Хмельницькій областях, його значення залишалось в межах нормативного рівня, перевищуючи одиницю. У Сумській та Херсонській областях, попри активні бойові дії, у 2022 році коефіцієнт покриття імпорту експортом залишився на рівні попереднього року — 1,2 та 1,5 відповідно. Отже, в перелічених регіонах ефективність зовнішньої торгівлі зберігається на прийнятному рівні.

Водночас у низці регіонів зафіксовано зниження ефективності зовнішньоторговельної діяльності. Зокрема, у Житомирській та Чернівецькій областях, де у 2021 році коефіцієнт перевищував мінімально допустимий рівень, у 2022 році його значення знизилося до 0,6, що свідчить про погіршення торговельного балансу. У Львівській, Харківській областях і місті Києві показник ще у 2021 році не відповідав критеріям зовнішньоекономічної безпеки, а в 2022 році відбулося його подальше, хоча й незначне, зниження. Незважаючи на певне зростання коефіцієнта у Волинській, Київській та Луганській областях, його рівень залишився нижчим за одиницю, що також вказує на недостатню ефективність зовнішньої торгівлі в цих регіонах.

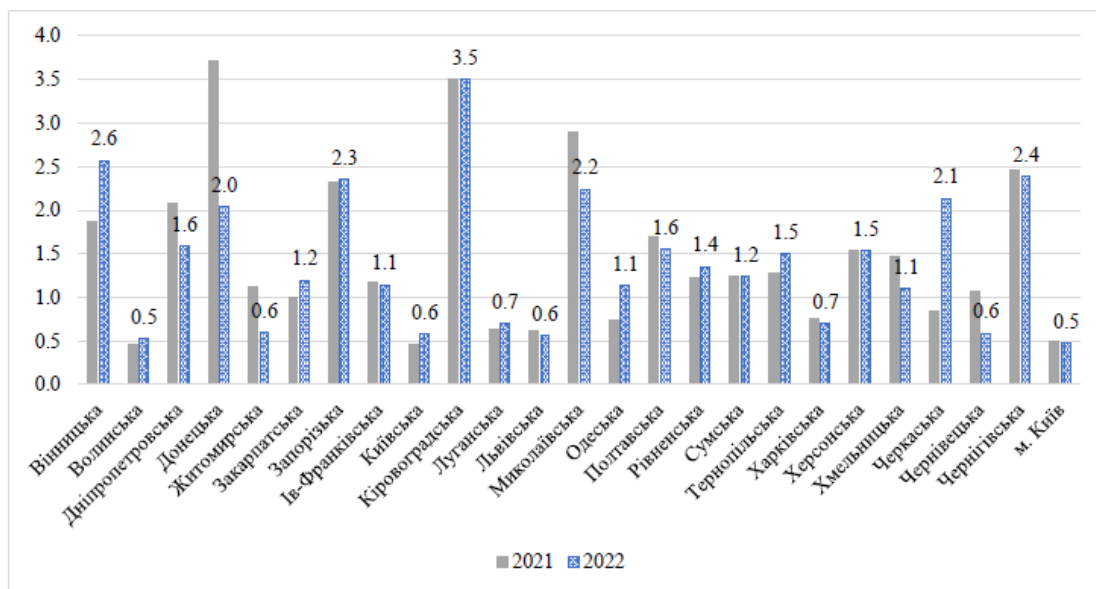

Рис. 2.1. Динаміка коефіцієнту покриття експортом імпорту в регіонах України у 2021-2022 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [32; 33]

Показник частки високотехнологічної продукції в загальному обсязі експорту регіону визначається як співвідношення вартості експорту продукції високих технологій (зокрема: фармацевтичної продукції — група 30, електричних машин — група 85, літальних апаратів — група 88, та приладів — група 90) до загального обсягу експорту товарів. Найвищий рівень цього показника був зафіксований у Закарпатській області. Попри його зниження з

59,3% у 2021 році до 47,7% у 2022 році, область зберігає лідерські позиції серед регіонів за рівнем технологічності експорту (рис. 2.2).

Івано-Франківська область продемонструвала суттєве зростання частки високотехнологічних товарів в експорті — з 9,9% у 2021 році до 16,8% у 2022 році. Це свідчить про покращення структури експорту шляхом збільшення частки продукції з високою доданою вартістю. Хоча у Волинській, Житомирській, Львівській, Тернопільській та Чернівецькій областях цей показник був нижчим, його значення перевищувало 10%, що, незважаючи на загальну тенденцію до зменшення у воєнний період, свідчить про відносно вищу ефективність зовнішньої торгівлі порівняно з регіонами, де частка високотехнологічного експорту була суттєво меншою.

Так, у Волинській, Запорізькій, Київській, Одеській, Харківській, Хмельницькій областях та місті Києві частка високотехнологічної продукції в експорті упродовж 2021–2022 років не перевищувала 8%. В інших регіонах цей показник був нижчим за 1%, що вказує на низький рівень ефективності зовнішньої торгівлі з погляду високотехнологічної складової експорту.

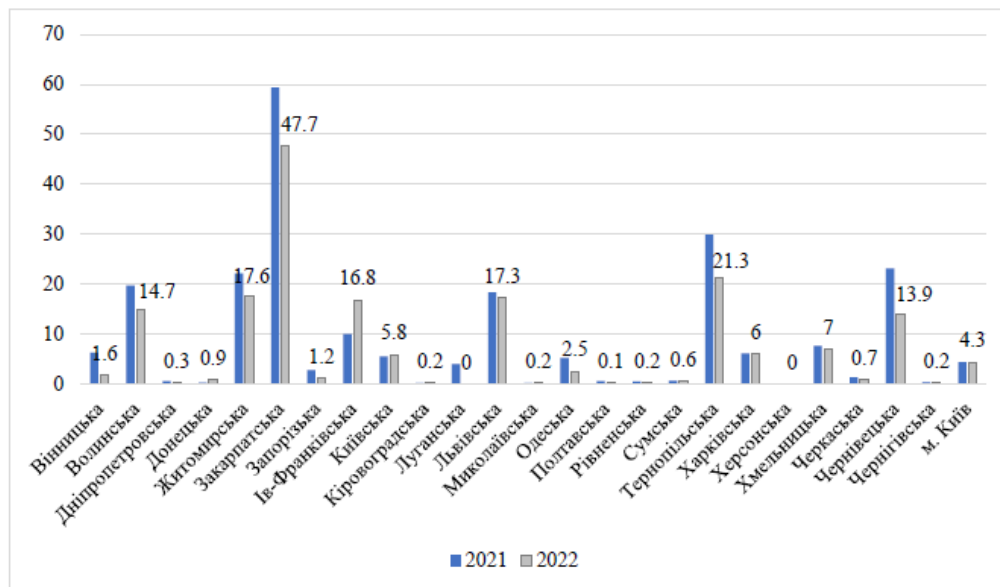

Рис. 2.2. Динаміка частки високотехнологічних товарів в експорті за регіонами України у 2021-2022 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [32; 33]

Показник частки високотехнологічної продукції в загальному обсязі експорту регіону розраховується як відношення вартості експорту товарів високих технологій (зокрема: фармацевтична продукція — група 30, електричні машини — група 85, літальні апарати — група 88, прилади та апаратура — група 90) до загального обсягу експорту товарів. Найвищі значення цього показника зафіксовано в Закарпатській області. Незважаючи на його зниження з 59,3% у 2021 році до 47,7% у 2022 році, регіон зберігає провідні позиції серед усіх областей України за рівнем технологічної складової експорту (див. рис. 2.3).

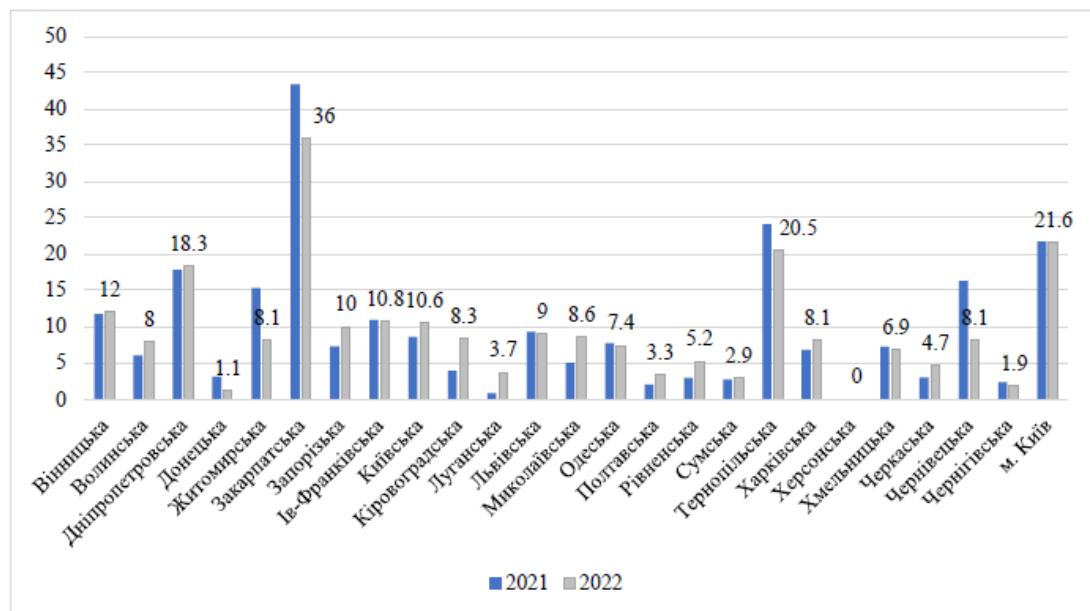

Рис. 2.3. Динаміка частки високотехнологічних товарів в імпорті за регіонами України у 2021-2022 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [32; 33]

Івано-Франківська область, навпаки, продемонструвала позитивну динаміку: частка високотехнологічної продукції в експорті зросла з 9,9% у 2021 році до 16,8% у 2022 році. Це свідчить про покращення товарної структури експорту завдяки збільшенню частки продукції з високою доданою вартістю.

У Волинській, Житомирській, Львівській, Тернопільській і Чернівецькій областях зазначений показник також перевищував 10%. Хоча в умовах воєнного стану спостерігалася тенденція до його зниження, ці регіони зберегли

відносно вищий рівень ефективності зовнішньої торгівлі порівняно з тими, де частка високотехнологічного експорту була незначною.

Водночас у Волинській, Запорізькій, Київській, Одеській, Харківській, Хмельницькій областях та місті Києві частка високотехнологічних товарів у загальному обсязі експорту впродовж 2021–2022 років не перевищувала 8%. У ряді інших регіонів цей показник був нижчим за 1%, що свідчить про вкрай низький рівень технологічності експорту та, відповідно, невисоку ефективність зовнішньоторговельної діяльності з позиції просування продукції з високою доданою вартістю.

2.3. Роль зовнішньої торгівлі в забезпеченні економічного розвитку регіонів

З метою дослідження впливу зовнішньої торгівлі на економічне зростання регіонів України попередньо проведено класифікацію регіонів за рівнем ефективності їх зовнішньоекономічної діяльності. Для цього застосовано метод кластерного аналізу, теоретичні засади якого було розглянуто у підрозділі 1.3.

Групування регіонів здійснюється на основі низки ключових індикаторів ефективності зовнішньоторговельної діяльності, серед яких: коефіцієнт покриття імпорту експортом, частка високотехнологічної продукції в структурі експорту та імпорту, темпи зростання обсягів експорту й імпорту. Крім того, для забезпечення повноти аналізу до розрахунків включено показники, що характеризують товарну структуру зовнішньої торгівлі: зокрема, частку аграрної продукції в експорті, частку машинобудівної продукції в експорті та імпорті, а також частку мінерального палива, нафти й продуктів її перегонки в імпорті.

За результатами кластерного аналізу (рис. 2.4) побудовано дендрограму, яка ілюструє об'єднання регіонів за подібністю вищезазначених показників у 2022 році. Це дало змогу виокремити чотири кластери, що відповідають регіонам з найвищим, високим, середнім і низьким рівнем ефективності зовнішньої торгівлі.

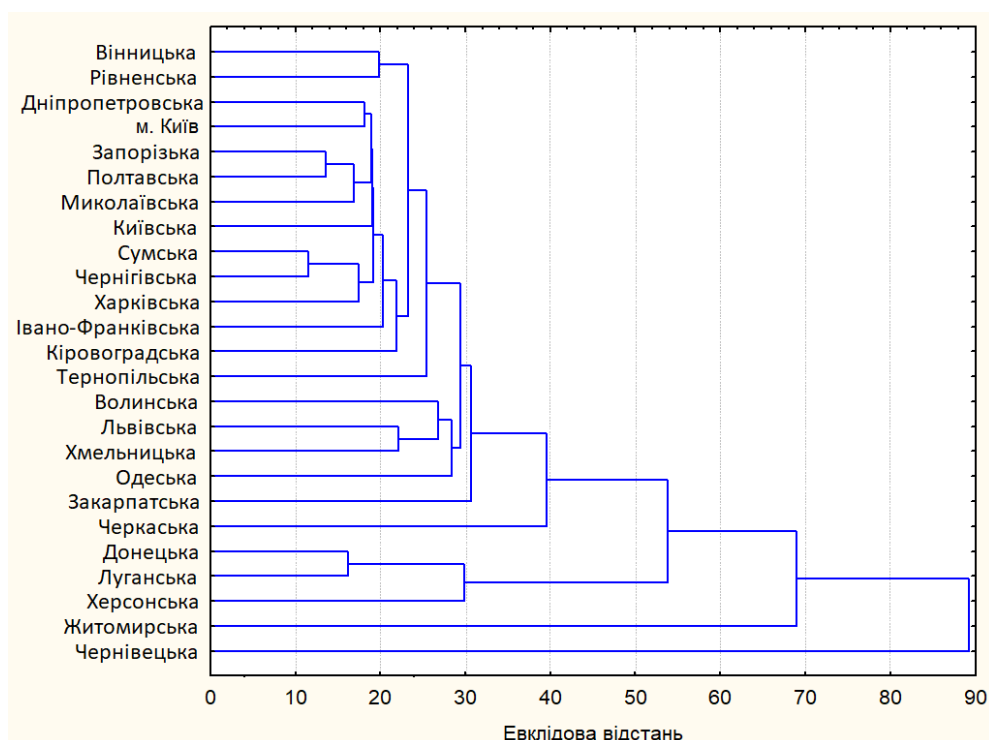

Рис. 2.4. Дерево поєднань регіонів за результатами кластерного аналізу за показниками ефективності зовнішньої торгівлі у 2022 р.

Джерело: розраховано і побудовано автором

До регіонів I групи, з найвищим рівнем ефективності зовнішньої торгівлі, увійшли Вінницька, Волинська, Закарпатська, Львівська, Одеська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Черкаська області (табл. 2.3).

Результати кластерного аналізу регіонів України у 2022 р. за показниками ефективності зовнішньої торгівлі

Таблиця 2.3

Регіони I групи

Members of Cluster Number 1 (Spreadsheet1.sta) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 9 variables	
Variable	Distance
Вінницька	8,35894
Волинська	11,37960
Закарпатська	17,58500
Львівська	10,50940
Одеська	11,69482
Рівненська	8,66936
Тернопільська	6,01004
Хмельницька	15,52032
Черкаська	20,58071

До регіонів II групи, з високим рівнем ефективності зовнішньої торгівлі, увійшли Харківська, Миколаївська, Дніпропетровська, Сумська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, , Чернігівська області та м. Київ (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Регіони II групи

Members of Cluster Number 2 (Spreadsheet1.sta) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 11 variables	
Variable	Distance
Дніпропетровська	6,36200
Запорізька	9,23423
Івано-Франківська	6,95496
Київська	8,91982
Кіровоградська	12,96383
Миколаївська	7,58474
Полтавська	13,31111
Сумська	8,17821
Харківська	9,37552
Чернігівська	6,03230
м. Київ	6,66450

До регіонів III групи, з середнім рівнем ефективності зовнішньої торгівлі, увійшли Житомирська та Чернівецька області (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Регіони III групи

Members of Cluster Number 4 (Spreadsheet1.sta) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 2 variables	
Variable	Distance
Житомирська	18,21861
Чернівецька	18,21861

До регіонів IV групи, з низьким рівнем ефективності зовнішньої торгівлі, увійшли регіони, частина території яких знаходиться під окупацією та на території яких ведуться активні бойові дії: Донецька, Луганська та Херсонська області (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Регіони IV групи

Members of Cluster Number 3 (Spreadsheet1.sta) and Distances from Respective Cluster Center Cluster contains 3 variables	
Variable	Distance
Донецька	8,09943
Луганська	2,59861
Херсонська	10,03053

У межах I кластерної групи регіонів найменшу евклідову відстань до центру кластера зафіксовано для Тернопільської області (6,010), що свідчить про її максимальну подібність до узагальненого профілю групи (табл. 2.7). Також до регіонів, близьких до центрованої позиції всередині кластера, належать Вінницька та Рівненська області. З огляду на це, саме аналіз ключових показників цих трьох регіонів дозволяє виокремити основні характерні риси ефективності зовнішньої торгівлі для I групи.

Провідною спільною ознакою регіонів цієї групи є високі темпи зростання експорту, що свідчить про найвищий рівень ефективності зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, у 2022 році порівняно з 2021 роком найвищий приріст обсягів експорту спостерігався в Черкаській області (146%), тоді як найнижчий — у Львівській області (103,2%). Винятком є Хмельницька область, де зафіксовано зниження обсягів експорту (85%), однак за іншими параметрами вона залишається репрезентативною для даної групи.

У більшості регіонів I групи коефіцієнт покриття імпорту експортом перебуває на рівні, близькому до нормативного, або перевищує його. Зокрема, Вінницька область демонструє найвище значення цього показника (2,57), тоді як у Львівській області він становить лише 0,56, що є істотним відхиленням від загальної тенденції.

Додатковим підтвердженням високої ефективності зовнішньої торгівлі в регіонах I групи слугує значна частка високотехнологічної продукції в структурі експорту. Найбільші значення цього показника спостерігаються у Закарпатській (47,7%), Тернопільській (21,3%) та Львівській (17,3%) областях.

Також характерною ознакою є відносно високий рівень присутності машинобудівної продукції як в експорті, так і в імпорті. Наприклад, у Закарпатській області частка машинобудування в експорті становить 49,6%, а в імпорті — 39,6%. Для порівняння, в Одеській області ці показники значно нижчі — 2,9% та 10,1% відповідно.

Таблиця 2.7

Характеристика регіонів I групи за результатами кластерного аналізу

№	Регіон	Відстань до центру кластеру	Спільні ознаки, що свідчать про найвищий рівень ефективності зовнішньої торгівлі
1	Вінницька область	8,358	- високі темпи зростання експорту товарів; - значення коефіцієнту покриття експортом імпорту в межах норми; - висока частка високотехнологічних товарів в експорті
2	Волинська область	11,379	
3	Закарпатська область	17,585	
4	Львівська область	10,509	
5	Одеська область	11,694	
6	Рівненська область	8,669	
7	Тернопільська область	6,010	
8	Хмельницька область	15,520	
9	Черкаська область	20,580	

Джерело: розраховано автором

Аналіз результатів панельної регресії, проведеної за показниками ефективності зовнішньоторговельної діяльності регіонів України у 2017–2021 роках, дозволив ідентифікувати додаткові характерні особливості регіонів, що входять до I кластерної групи. Зокрема, було встановлено наявність статистично значущого зв'язку між економічним зростанням регіонів та темпами зростання експорту, а також зміною частки високотехнологічної продукції в структурі імпорту (табл. 2.8). Рівень статистичної похибки не перевищує 1%, що підтверджує надійність отриманих результатів.

За результатами регресійного аналізу встановлено, що темпи зростання експорту мають позитивний, хоча й відносно слабкий вплив на індекс валового регіонального продукту (ВРП). Зокрема, зростання експорту на 1% асоціюється зі збільшенням індексу ВРП на 0,112%, за умови незмінності інших факторів. При цьому коефіцієнт кореляції становить $R = 0,401$, а коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,161$, що свідчить: лише 16,1% змін у ВРП можуть бути пояснені коливаннями обсягів експорту, тоді як решта 83,9% зумовлена впливом інших чинників.

Окрім цього, було виявлено наявність слабкого зворотного зв'язку між рівнем ВРП на душу населення та часткою високотехнологічної продукції в імпорті. Збільшення частки таких товарів на 1% призводить до зниження ВРП на одну особу на 0,163% за інших рівних умов. Коефіцієнт детермінації для цієї моделі становить $R^2 = 0,185$, що означає: 18,5% варіацій ВРП на душу населення можна пояснити даним показником, а решта 81,5% залежить від інших чинників.

Водночас регресійний аналіз не виявив статистично значущого впливу таких показників, як коефіцієнт покриття імпорту експортом, темпи зростання імпорту та частка високотехнологічної продукції в експорті, на економічне зростання регіонів у досліджуваній період.

Таблиця 2.8

Вплив показників ефективності зовнішньої торгівлі на економічне зростання регіонів I групи

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	Індекс ВРП	ВРП на одного мешканця
Кількість спостережень	45	45
Постійна величина	4,094*** (0,184)	11,516*** (0,131)
Темпи зростання експорту	0,112*** (0,039)	-
Частка високотехнологічних товарів в імпорті	-	-0,163*** (0,052)
R	0,401	0,430
R ²	0,161	0,185
F-критерій	F(1,43)=8,281	F(1,43)=9,793

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%

Джерело: розраховано автором

Серед регіонів, що увійшли до II кластерної групи, найближчою до центру кластера виявилася Чернігівська область, про що свідчить найменше значення евклідової відстані — 6,032 (табл. 2.9). До регіонів, які також характеризуються близькістю до центру кластера, належать Дніпропетровська та Івано-Франківська області, а також місто Київ. Саме на основі аналізу зовнішньоторговельних показників цих адміністративно-територіальних одиниць можна охарактеризувати типові риси, притаманні регіонам II групи.

Основною спільною ознакою регіонів цієї кластерної групи, що свідчить про високий рівень ефективності зовнішньої торгівлі, є підвищене значення коефіцієнта покриття імпорту експортом. У більшості регіонів групи зазначений показник значно перевищував порогове значення (1,0), а його найвище значення було зафіксовано у Кіровоградській області — 3,5.

Ще однією характерною рисою для регіонів цієї групи є динаміка імпорту в 2022 році відносно попереднього року. Темпи зменшення імпортних поставок варіювалися в межах від 58% у Запорізькій області до 70% у місті Києві, що свідчить про адаптацію зовнішньоекономічної активності до нових умов воєнного часу.

Крім того, у регіонах II групи зафіксовано стабільне перевищення частки високотехнологічної продукції в імпорті над її часткою в експорті, що вказує на імпортозалежність у сфері технологічно складної продукції. Така структура зовнішньої торгівлі свідчить про орієнтацію регіонів на споживання технологічних товарів з високою доданою вартістю, імпортованих із закордонних ринків.

Таблиця 2.9

Характеристика регіонів II групи за результатами кластерного аналізу

№	Регіон	Відстань до центру кластеру	Спільні ознаки, що свідчать про найвищий рівень ефективності зовнішньої торгівлі
1	Дніпропетровська область	6,362	- високе значення коефіцієнту покриття експортом імпорту; - низькі темпи зростання імпорту товарів; - частка високотехнологічних товарів в імпорті перевищує частку високотехнологічних товарів в експорті
2	Запорізька область	9,234	
3	Івано-Франківська область	6,954	
4	Київська область	8,919	
5	Кіровоградська область	12,963	
6	Миколаївська область	7,584	
7	Полтавська область	13,311	
8	Сумська область	8,178	
9	Харківська область	9,375	
10	Чернігівська область	6,032	
11	м. Київ	6,664	

Джерело: розраховано автором

Група регіонів із середнім рівнем ефективності зовнішньої торгівлі є відносно нечисельною й охоплює лише два регіони — Житомирську та Чернівецьку області. Відстань від центру кластеру для обох регіонів є однаковою, що спрощує їх порівняльну характеристику (табл. 2.10). Середній

рівень ефективності зовнішньоторговельної діяльності в цих областях обумовлений відхиленням ключових показників від нормативних значень.

Зокрема, коефіцієнт покриття імпорту експортом у Житомирській і Чернівецькій областях становив 0,59 та 0,58 відповідно, що є нижчим за мінімально допустиме значення (1,0), визначене як показник зовнішньоекономічної стійкості. Крім того, обидва регіони демонструють випереджальне зростання імпорту порівняно з експортом. У 2022 році обсяг імпорту в Житомирській області зріс на 75% відносно 2021 року, тоді як експорт зменшився на 6,9%. У Чернівецькій області аналогічний тренд був ще більш вираженим: імпорт збільшився на 149,9%, а експорт — лише на 38,3%.

Ще однією характерною рисою цієї кластерної групи є висока частка аграрної продукції в експортній структурі: 25% у Житомирській області та 36,4% у Чернівецькій, що свідчить про переважно сировинний характер зовнішньої торгівлі. Крім того, обидва регіони демонструють значну енергетичну залежність від імпорту: частка енергоносіїв, включно з мінеральним паливом, нафтою та продуктами її перегонки, становила 61,9% у Житомирській області та 44,1% — у Чернівецькій.

Таблиця 2.10

Характеристика регіонів III групи за результатами кластерного аналізу

№	Регіон	Відстань до центру кластеру	Спільні ознаки, що свідчать про найвищий рівень ефективності зовнішньої торгівлі
1	Житомирська область	18,218	<ul style="list-style-type: none"> - низьке значення коефіцієнту покриття експортом імпорту; - додатні темпи зростання імпорту істотно перевищують темпи зростання експорту; - порівняно висока частка аграрної продукції в експорті товарів
2	Чернівецька область	18,218	

Джерело: розраховано автором

Результати панельної регресії дали змогу встановити значущу пряму залежність між індексом валового регіонального продукту (ВРП) та темпами зростання імпорту в регіонах із середнім рівнем ефективності зовнішньої

торгівлі. Значення коефіцієнта кореляції є високим ($R = 0,934$), що свідчить про тісний зв'язок між цими змінними. Згідно з рівнянням 2.1:

$$\text{Index\_GRP} = 3,708 + 0,193 \cdot \text{Timpr} \quad (2.1)$$

підвищення темпів зростання імпорту (Timpr) на 1% зумовлює зростання індексу ВВП (Index_GRP) на 0,193% за інших незмінних умов. Коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,873$) засвідчує, що 87,3% змін економічного зростання пояснюється саме динамікою імпорту, тоді як лише 12,7% припадає на інші чинники. Отримані результати підтверджують залежність економіки регіонів III групи від імпортової продукції та її подальшого споживання на внутрішньому ринку, що свідчить про низький рівень ефективності зовнішньої торгівлі в порівнянні з регіонами вищих кластерів. Статистична похибка не перевищує 1%, що свідчить про надійність регресійної моделі.

Разом з тим, не встановлено статистично значущого впливу інших показників зовнішньоекономічної ефективності на ВВП, включаючи його обсяг, показники у розрахунку на одного мешканця, а також інші компоненти зовнішньоторговельної діяльності.

У межах групи регіонів із низьким рівнем ефективності зовнішньої торгівлі найближчою до центру кластеру є Луганська область (табл. 2.11). Основним фактором, що характеризує ці регіони, є значне скорочення обсягів експорту товарів. У 2022 році обсяги експорту скоротилися на 96% у Донецькій області, на 94,8% у Луганській і на 86,2% у Херсонській порівняно з 2021 роком.

Виробництво високотехнологічної продукції для експорту в цих регіонах практично відсутнє: у Донецькій області її частка становила лише 0,9%, тоді як у Луганській і Херсонській — 0%. Натомість спостерігається висока залежність від сільськогосподарського експорту: у Луганській області аграрна продукція становила 80,2% експорту, у Херсонській — 45,8%, у Донецькій — 8,2%. Така сировинна структура експорту в умовах війни створює значні ризики, пов'язані з ускладненням логістики та постачання продукції за кордон.

Ще однією характерною рисою є низька частка продукції машинобудування в експорті при водночас високій її частці в імпорті. Зокрема, у 2022 році в Донецькій області ця продукція становила 1,8% експорту проти 20,4% в імпорті; у Луганській області — 0% і 3,5% відповідно; у Херсонській — 2,5% в експорті та 33,9% в імпорті.

Таблиця 2.11

Характеристика регіонів IV групи за результатами кластерного аналізу

№	Регіон	Відстань до центру кластеру	Спільні ознаки, що свідчать про найвищий рівень ефективності зовнішньої торгівлі
1	Донецька область	8,099	<ul style="list-style-type: none"> - від'ємні темпи зміни обсягів експорту товарів; - найнижча частка високотехнологічних товарів в експорті; - висока частка аграрної продукції в експорті товарів; - низька частка продукції машинобудування в експорті при високій її частці в імпорті товарів
2	Луганська область	2,598	
3	Херсонська область	10,030	

Джерело: розраховано автором

Аналіз результатів панельної регресії за 2017–2021 роки дозволив встановити, що для Донецької, Луганської та Херсонської областей ще до початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації була характерна висока залежність економічного зростання від окремих показників ефективності зовнішньоторговельної діяльності. Серед ключових детермінант було виділено коефіцієнт покриття імпорту експортом, частку високотехнологічної продукції в імпорті та темпи зростання експорту (табл. 2.12).

Найбільш тісний взаємозв'язок виявлено між обсягами валового регіонального продукту (ВРП) та коефіцієнтом покриття імпорту експортом. Коефіцієнт кореляції становить $R = 0,901$, а значення F-критерію дорівнює 56,27, що свідчить про високу щільність зв'язку. Згідно з результатами економетричного моделювання, підвищення зазначеного коефіцієнта на 1% супроводжується зростанням ВРП на 1,08% за умови незмінності інших чинників. Значення коефіцієнта детермінації ($R^2 = 0,812$) підтверджує, що

81,2% змін у ВРП пояснюється коливаннями коефіцієнта покриття, а решта 18,8% припадає на вплив інших змінних. Низьке значення статистичної похибки (менше 1%) свідчить про високу достовірність отриманих результатів.

Окрім цього, встановлено наявність помірного, але статистично прийняттого зв'язку між індексом ВРП та темпами зростання експорту. Значення коефіцієнта кореляції становить $R = 0,580$, що вказує на середню силу зв'язку. Згідно з моделлю, збільшення темпів зростання експорту на 1% асоціюється з підвищенням індексу ВРП на 0,11% за інших незмінних умов. Коефіцієнт детермінації на рівні $R^2 = 0,336$ свідчить, що лише 33,6% змін у ВРП можна пояснити динамікою експорту, тоді як 66,4% зумовлені впливом інших факторів. Рівень статистичної похибки не перевищує 5%, що дозволяє вважати модель прийнятною з точки зору достовірності результатів.

Таблиця 2.12

Вплив показників ефективності зовнішньої торгівлі на економічне зростання регіонів IV групи

Факторні ознаки	Залежна змінна		
	<i>ВРП</i>	<i>Індекс ВРП</i>	<i>ВРП на одного мешканця</i>
Кількість спостережень	15	15	15
Постійна величина	11,105*** (0,090)	4,084*** (0,199)	7,603*** (0,874)
<i>Коефіцієнт покриття експортом імпорту</i>	1,081*** (0,144)	-	0,346*** (0,086)
<i>Частка високотехнологічних товарів в імпорті</i>	-	-	0,235*** (0,029)
<i>Темпи зростання експорту</i>	-	0,110** (0,043)	0,543** (0,193)
R	0,901	0,580	0,963
R ²	0,812	0,336	0,929
F-критерій	F(1,13)=56,270	F(1,13)=6,592	F(3,11)=48,049

* - рівень статистичної помилки 10%; ** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

Отже, результати кластерного аналізу дозволили ідентифікувати чотири кластерні групи регіонів України, які відрізняються за рівнем ефективності зовнішньоторговельної діяльності. У межах кожної групи спостерігається різна ступінь впливу ключових зовнішньоекономічних індикаторів на показники економічного зростання регіонів, зокрема таких, як коефіцієнт покриття

імпорту експортом, частка високотехнологічної продукції в експорті та імпорті, а також темпи приросту зовнішньоторговельного обороту. Визначені кластери та властиві їм характерні риси створюють аналітичну основу для формування обґрунтованих стратегічних підходів до підвищення ефективності зовнішньої торгівлі на регіональному рівні.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Шляхи покращення інституційного забезпечення зовнішньої торгівлі на регіональному рівні

Історично регіони України вирізнялися за структурою економіки, спеціалізацією у промисловості та сільському господарстві, що зумовило істотні відмінності у масштабах і товарній структурі зовнішньої торгівлі. Через повільний темп модернізації переробної промисловості та недостатній обсяг інвестицій, більшість регіонів зберегли сировинну спрямованість експорту — переважно аграрну або металургійну — при одночасній імпортозалежності від готової продукції, зокрема високотехнологічної. Такий формат зовнішньої торгівлі супроводжується низкою ризиків, серед яких — зниження міжнародної конкурентоспроможності, погіршення стану платіжного балансу та уповільнення темпів економічного зростання.

Із початком повномасштабної збройної агресії Росії до вже існуючих проблем додалися нові виклики: втрата промислових потужностей на окупованих і деокупованих територіях, руйнування підприємств через обстріли, пошкодження або мінування сільськогосподарських земель. За таких умов, поряд із соціально-економічними чинниками, особливого значення набуває інституційне середовище, яке формує умови для функціонування підприємств-експортерів та імпортерів. Це зумовлює актуальність вдосконалення інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності з метою створення сприятливих умов для суб'єктів господарювання, які здійснюють експорт продукції або імпорт виробничих ресурсів [19].

В Україні зовнішньоторговельна політика формується на центральному рівні державними органами, відповідальними за реалізацію стратегії міжнародного економічного співробітництва. До основних суб'єктів інституційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності належать Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, Міністерство економіки, Державна митна служба, Національний банк, Міністерство закордонних справ,

Антимонопольний комітет України та Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі. На регіональному рівні реалізація відповідної політики здійснюється місцевими органами влади, їхніми виконавчими структурами та представництвами центральних органів [19].

Найвагоміший вплив на зовнішньоторговельне регулювання мають органи, що відповідають за економічні відносини з іншими державами. Міністерство економіки України, підпорядковане Кабінету Міністрів, відіграє ключову роль у формуванні та реалізації зовнішньоекономічної політики. Зокрема, воно забезпечує координацію виходу підприємств на міжнародні ринки, здійснює контроль за дотриманням зовнішньоекономічного законодавства, відповідає за нетарифне регулювання та проводить антидемпінгові, спеціальні і компенсаційні розслідування [20].

Міністерство закордонних справ бере участь у виробленні зовнішньоекономічної політики, здійснює переговори щодо інтеграції України до глобальної економіки, здійснює аналітику економічної ситуації в країнах-партнерах, сприяє просуванню вітчизняної продукції на зовнішніх ринках, організовує участь українських підприємств у міжнародних виставках, ярмарках і форумах [7].

Функції митного контролю за експортно-імпортними операціями виконує Державна митна служба. Водночас Антимонопольний комітет України, який має спеціальний статус, забезпечує дотримання конкурентного законодавства на внутрішньому ринку та може ініціювати припинення зовнішньоекономічних операцій у разі виявлення порушень [19].

Таким чином, інституційне регулювання зовнішньої торгівлі в Україні здійснюється як на національному, так і на регіональному рівнях. У контексті децентралізації роль місцевих органів влади зростає: вони активно сприяють розвитку експортної діяльності, поліпшенню інвестиційного клімату та загальному економічному зростанню. Більше того, місцеві органи можуть виступати ініціаторами змін до чинного законодавства, подаючи відповідні

пропозиції на розгляд центральної влади щодо удосконалення інституційного механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Основні норми та положення щодо регулювання зовнішньоторговельної діяльності на регіональному рівні визначені такими державними документами:

1. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Ключовий документ, який визначає загальні принципи зовнішньоекономічної політики в Україні. У статті 7 передбачено, що місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування беруть участь у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, зокрема шляхом сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків підприємств на відповідній території.

Функції регіонів:

- координація діяльності місцевих підприємств у сфері ЗЕД;
- сприяння участі підприємств у міжнародних виставках та ярмарках;
- підготовка і подання пропозицій до центральних органів щодо вдосконалення ЗЕД.

2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Визначає повноваження органів місцевого самоврядування, включаючи ради та їхні виконавчі органи. Стаття 27 передбачає, що місцеві ради можуть розробляти програми економічного розвитку, включаючи зовнішньоекономічну діяльність.

Конкретні повноваження:

- сприяння залученню інвестицій;
- участь у формуванні інфраструктури підтримки експорту;
- налагодження зв'язків із закордонними партнерами.

3. Бюджетний кодекс України. Визначає можливість фінансування регіональних програм розвитку зовнішньоекономічної діяльності за рахунок місцевих бюджетів. Наприклад, витрати на участь у виставках, промоцію експорту, розвиток інфраструктури логістики.

4. Стратегічні документи на регіональному рівні. Це програми та стратегії соціально-економічного розвитку регіонів, які розробляють

облдержадміністрації або обласні ради. У таких документах часто передбачено заходи з:

- стимулювання експорту продукції місцевих підприємств;
- підтримки малого і середнього бізнесу у ЗЕД;
- формування позитивного інвестиційного іміджу регіону.

Приклади:

- Стратегія розвитку Львівської області до 2027 року;
- Програма підтримки малого та середнього підприємництва Дніпропетровської області на 2021–2025 роки.

5. Регламенти/Положення про департаменти економіки/ЗЕД в ОДА. На рівні областей часто створені профільні департаменти або управління з питань зовнішньоекономічної діяльності. Їхня діяльність регламентується внутрішніми положеннями, які затверджуються облдержадміністраціями.

6. Угоди про транскордонне співробітництво. Деякі регіони (особливо прикордонні) укладають міжнародні угоди з регіонами інших країн, що дозволяє реалізовувати спільні проєкти в сфері торгівлі, логістики, інфраструктури.

Повноваження місцевих органів влади у сфері зовнішньоекономічної діяльності регламентуються положеннями Законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та «Про місцеве самоврядування». На регіональному рівні управління зовнішньою торгівлею здійснюється через місцеві ради та їхні виконавчі органи, а також територіальні підрозділи центральних органів влади, що відповідають за регулювання зовнішньоекономічної діяльності [8]. Обласні державні адміністрації, як ключові суб'єкти оперативного управління зовнішньоторговельними процесами в регіонах, мають у своїй структурі спеціалізовані підрозділи. Зазвичай це департаменти міжнародного співробітництва або окремі підрозділи у складі департаментів економічного розвитку, які забезпечують інституційну підтримку зовнішньоекономічної активності, сприяють залученню іноземного капіталу та розширенню участі регіону в міжнародному поділі праці.

Регулювання зовнішньої торгівлі на регіональному рівні здійснюється з використанням низки інституційних інструментів, зокрема положень «Державної стратегії регіонального розвитку до 2027 року», регіональних стратегій розвитку, а також програм соціально-економічного розвитку територіальних громад і агломерацій. Таким чином, інституційне забезпечення зовнішньоторговельної діяльності на рівні регіонів формується внаслідок взаємодії органів управління, адміністративно-економічних механізмів та інфраструктурної підтримки, що разом створюють умови для активізації зовнішньоекономічної діяльності.

Система управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні має багаторівневу структуру, що охоплює як державні, так і недержавні інституції — зокрема, товарні біржі, регіональні відділення Торгово-промислової палати України, а також безпосередньо самі суб'єкти господарювання. Водночас управління на регіональному рівні здійснюється паралельно органами місцевого самоврядування та державними адміністраціями, повноваження яких часто перетинаються та не мають чітких меж. Як зазначає І. Платонова, наявність управлінського дуалізму зумовлює дублювання функцій, виникнення конкуренції між структурами та розмитість відповідальності за реалізацію управлінських рішень [26]. Це вимагає налагодження координаційної взаємодії між центральною та регіональною владою з метою підвищення ефективності інституційного забезпечення зовнішньої торгівлі.

Для підвищення ефективності механізмів регулювання зовнішньоекономічної діяльності на регіональному рівні доцільним є законодавче закріплення принципів реалізації регіональної зовнішньоекономічної політики із чітким розмежуванням повноважень між центральними та місцевими органами влади. Важливим кроком у цьому напрямі є розробка нової Експортної стратегії України, яка враховуватиме конкурентні переваги та галузеву спеціалізацію регіонів. Крім того, необхідне ширше залучення бізнес-середовища до обговорення механізмів участі регіонів у глобальному поділі праці, а також підвищення рівня персональної

відповідальності посадових осіб за порушення у сфері зовнішньоекономічного регулювання.

Отже, одним із головних бар'єрів на шляху до ефективного управління зовнішньоекономічною діяльністю на регіональному рівні залишається недосконалий механізм розподілу повноважень між різними рівнями влади. Це ускладнює реалізацію децентралізаційних підходів, провокує конфлікти повноважень і знижує результативність управлінських рішень. Для подолання цієї проблеми необхідно чітко визначити й закріпити функціональні інструменти на кожному рівні управління (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Інституційні інструменти регулювання зовнішньої торгівлі на національному та регіональному рівнях

Рівень регулювання	Інституція / орган	Основні функції / інструменти
Національний	Міністерство економіки України	Формування зовнішньоекономічної політики, укладання міжнародних торгових угод
	Міністерство фінансів України	Митно-тарифне регулювання, контроль за надходженням митних платежів
	Державна митна служба України	Контроль за переміщенням товарів через кордон, тарифне/нетарифне регулювання
	Національний банк України	Регулювання валютних операцій, платіжного балансу, контроль за валютною політикою
	Верховна Рада України	Прийняття законодавчих актів у сфері зовнішньоекономічної діяльності
	Кабінет Міністрів України	Загальне управління зовнішньоекономічною діяльністю, розпорядчі акти
	Торгово-промислова палата України	Сертифікація походження товарів, підтримка експорту, консультативні послуги
	Офіс із розвитку підприємництва та експорту	Сприяння експорту, інформаційна та консультативна підтримка підприємств
	Антимонопольний комітет України	Контроль за конкурентним середовищем у сфері зовнішньої торгівлі
Регіональний	Обласні державні адміністрації (ОДА)	Реалізація державної торгової політики на місцях, координація з місцевим бізнесом
	Регіональні підрозділи Державної митної служби	Забезпечення митного контролю на регіональному рівні
	Регіональні торгово-промислові палати	Локальна підтримка бізнесу, сприяння зовнішньоекономічним контактам
	Місцеві органи влади (міські ради, виконкоми)	Розробка програм підтримки експортерів, участь у міжрегіональних проєктах
	Агенції регіонального розвитку, центри підтримки підприємництва	Консалтинг, освітні програми, участь у грантах та програмах підтримки ЗЕД

Джерело: [15, с. 47]

Відповідно до розподілу управлінських повноважень, поданого в таблиці 3.1, основні інструменти регулювання зовнішньої торгівлі, відповідно до

принципу «міжнародної винятковості», повинні бути сконцентровані на центральному рівні. Водночас регіональний рівень має зосереджуватись на застосуванні традиційних механізмів, які не передбачають самостійної міжнародної правосуб'єктності органів місцевого самоврядування. Однак місцева влада може використовувати наявні правові інструменти для відстоювання інтересів регіонального розвитку під час міжнародних перемовин, а також брати участь у формуванні міжрегіонального співробітництва відповідно до чинного законодавства.

Органам місцевого самоврядування доцільно активніше використовувати механізми стратегічного прогнозування та програмування зовнішньоторговельної діяльності, орієнтуючись на оптимальні форми міжнародного партнерства з урахуванням специфіки регіону. До ключових напрямів слід віднести розроблення та реалізацію цільових регіональних програм розвитку зовнішньої торгівлі, з особливим акцентом на підтримку експорту товарів і послуг. Підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності на місцевому рівні можливе завдяки впровадженню економічних інструментів у межах компетенції місцевих органів влади — зокрема, шляхом зниження або скасування місцевих податків і зборів, а також надання фінансової підтримки у вигляді компенсації процентних ставок за кредитами для підприємств експортноорієнтованих галузей обробної промисловості.

Таким чином, удосконалення інституційного середовища зовнішньої торгівлі вимагає чіткого розмежування функціональних повноважень між центральними та місцевими органами влади, а також відповідного розподілу інструментів, форм і методів впливу на регіональному й загальнодержавному рівнях. Це має супроводжуватися координацією цілей і завдань зовнішньоекономічної політики, які закріплюються в стратегічних і програмних документах державного й регіонального рівнів.

Для формування ефективної системи управління зовнішньою торгівлею на всіх рівнях управлінської ієрархії необхідно вирішити низку актуальних

проблем шляхом реалізації відповідних правових, організаційних і адміністративних заходів (табл. 3.2).

У контексті вдосконалення механізмів управління зовнішньоекономічною діяльністю на регіональному рівні особливого значення набуває підтримка експорту продукції переробної промисловості. У цьому зв'язку ключовим завданням є розширення експортного потенціалу регіонів шляхом модернізації виробничих потужностей, впровадження сучасних технологій та розвитку випуску інноваційної продукції у стратегічно важливих галузях, зокрема у виробництві електричних машин, транспортних засобів, електроніки та телекомунікаційного обладнання.

Таблиця 3.2

Напрями вирішення проблем управління зовнішньою торгівлею регіонів
України

Проблема	Напрямок вирішення
Низький рівень диверсифікації експорту регіонів	Розвиток нових експортних ринків, підтримка нетрадиційного експорту, стимулювання експорту з високою доданою вартістю
Висока залежність від сировинного експорту	Стимулювання переробної промисловості, інновацій та високотехнологічного виробництва
Обмежені логістичні можливості	Модернізація інфраструктури, розвиток мультимодальних перевезень, інтеграція до європейських транспортних коридорів
Низька ефективність інституцій підтримки експорту	Реформа та підвищення прозорості експортно-кредитних агентств, розвиток регіональних експортних хабів
Низький рівень зовнішньоекономічної безпеки	Удосконалення моніторингу ризиків ЗЕД, диверсифікація партнерів, імпортозаміщення критичних товарів
Недостатня інформаційна підтримка експортерів	Створення відкритих електронних платформ, експортного консалтингу, навчання суб'єктів ЗЕД
Слабка координація між центральними та місцевими органами влади	Розробка регіональних стратегій ЗЕД, інтеграція місцевих ініціатив до національної експортної політики
Відсутність ефективних механізмів кластеризації та кооперації підприємств	Сприяння створенню експортно орієнтованих кластерів, підтримка міжрегіональної співпраці

Джерело: розроблено автором

Розв'язання цього складного завдання сприятиме покращенню зовнішньоторговельного балансу регіонів за рахунок нарощування експорту високотехнологічної продукції та товарів із високим рівнем доданої вартості, що, у свою чергу, позитивно позначиться на загальній ефективності

зовнішньоекономічної діяльності. Для досягнення зазначеної мети необхідне комплексне вдосконалення системи управління зовнішньоекономічною діяльністю на регіональному рівні, зокрема шляхом упровадження економічних і організаційних інструментів, орієнтованих на створення сприятливого середовища для функціонування інноваційних підприємств і компаній із залученням іноземного капіталу, які реалізують галузеві проекти регіонального розвитку.

3.2. Інструменти покращення зовнішньоторговельної ефективності регіонів України

Формування ефективного механізму підвищення результативності зовнішньої торгівлі має базуватись на детальному аналізі поточного стану зовнішньоекономічної діяльності регіонів України, а також на оцінці відповідності динаміки кількісних і якісних характеристик експорту та імпорту потребам сталого економічного розвитку на регіональному рівні. Початковим етапом розробки такого механізму є ідентифікація ключових напрямів удосконалення зовнішньоторговельної діяльності регіонів.

Виходячи з результатів аналізу зовнішньоторговельної активності регіонів України за 2021–2022 роки та даних кластерного групування, можна визначити пріоритетні напрями підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності для кожної з чотирьох кластерних груп (табл. 3.3). Зокрема, для регіонів першого кластеру, які демонструють найвищий рівень ефективності зовнішньої торгівлі, характерні високі темпи зростання експорту, відносна збалансованість обсягів експорту та імпорту, а також прогресивна структура експорту з домінуванням продукції високотехнологічного сегмента.

Таблиця 3.3

Напрями підвищення ефективності зовнішньої торгівлі регіонів України

Група регіонів	Характеристика	Основні проблеми	Напрями підвищення ефективності
I група (найвища ефективність)	Висока динаміка експорту, збалансованість експорту та імпорту, значна частка високотехнологічних товарів	Ризик скорочення виробництва машин та обладнання; порушення логістики в умовах війни	<ul style="list-style-type: none"> - Підтримка високотехнологічної переробної промисловості - Розробка регіональних програм стимулювання інновацій - Забезпечення логістики постачання та експорту - Зростання якості продукції й конкурентоспроможності
II група (середня ефективність)	Стабільний експорт із переважанням сировинної продукції, помірний імпорт	Залежність від сировинних ресурсів, низька частка готової продукції	<ul style="list-style-type: none"> - Диверсифікація структури експорту - Розвиток виробництва з більшою доданою вартістю - Залучення інвестицій у модернізацію
III група (низька ефективність)	Обмежений обсяг експорту, високий рівень імпортозалежності	Слабкий промисловий потенціал, нерозвинена експортна інфраструктура	<ul style="list-style-type: none"> - Розвиток виробництва орієнтованого на експорт - Створення індустріальних парків - Підвищення експортної спроможності МСП
IV група (незбалансована торгівля)	Низький рівень експорту, надмірна імпортна залежність	Торговельний дисбаланс, вузька товарна структура	<ul style="list-style-type: none"> - Оптимізація структури зовнішньої торгівлі - Підтримка місцевих виробників - Стимулювання виходу на нові ринки

Джерело: розроблено автором

Основними викликами подальшого розвитку для регіонів цієї групи є потенційні загрози скорочення виробництва в галузях машинобудування, які становлять основу експортної спеціалізації. У контексті воєнного стану ці ризики посилюються логістичними бар'єрами, перебоями з постачанням сировини й комплектуючих, а також труднощами з організацією стабільних експортних потоків. Для їх мінімізації необхідно забезпечити безперебійне функціонування промислових підприємств, удосконаливши інфраструктуру логістичного обслуговування та підтримавши процеси збуту готової продукції на зовнішніх ринках.

У цьому контексті пріоритетними заходами підвищення ефективності зовнішньої торгівлі для регіонів першої групи є впровадження регіональних програм підтримки переробної промисловості з акцентом на високотехнологічне виробництво. Такі програми повинні включати інструменти стимулювання інноваційної активності суб'єктів господарювання, підвищення якості продукції, зміцнення конкурентоспроможності на світових ринках, а також розвиток експортного потенціалу шляхом розширення ринків збуту.

У регіонах першої групи, де ризики пошкодження інфраструктури та промислових об'єктів залишаються порівняно низькими, доцільним є впровадження програм підтримки розвитку переробної промисловості вже в умовах воєнного стану. Зменшення частки сировинного експорту може бути досягнуте шляхом розширення виробничих потужностей для переробки сільськогосподарської сировини у готову харчову продукцію та її подальшого експорту — зокрема у Вінницькій, Одеській та Черкаській областях. У Волинській і Рівненській областях, де експортна структура орієнтована на деревину та вироби з неї, доцільним є модернізація меблевого виробництва з метою нарощення обсягів експорту та підвищення конкурентоспроможності продукції. Крім того, висока частка експорту насіння та плодів олійних культур вказує на недостатній розвиток переробних потужностей у сфері олієвиробництва. Підвищення ефективності зовнішньої торгівлі потребує розширення експорту продукції з більш високою доданою вартістю, що можливе лише за умови технологічної модернізації та активізації інноваційної діяльності агропідприємств. У перспективі це створить передумови для структурної трансформації регіональної економіки в післявоєнний період.

Регіони другої кластерної групи, які мають високий рівень ефективності зовнішньої торгівлі, але розташовані у безпосередній близькості до державного кордону з Росією (Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Харківська, Чернігівська області), стикаються з високими ризиками руйнування виробничої та логістичної інфраструктури. Незважаючи на переважно позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, у цих регіонах

спостерігається перевищення частки високотехнологічного імпорту над відповідною часткою експорту, що свідчить про їхню технологічну залежність. Переважну частину експорту становить аграрна продукція, за винятком окремих регіонів, таких як Дніпропетровська (експорт чорних металів) і Полтавська (експорт залізної руди). Через військові дії загальні обсяги експорту скоротилися на 30–40%, а в Миколаївській області — на понад 50%.

У таких умовах доцільно ініціювати релокацію підприємств високотехнологічних секторів (виробництво електроустаткування, телекомунікаційної техніки, транспортних засобів) у безпечніші регіони. Попри відносно незначну частку машинобудівної продукції в експорті, ці галузі є стратегічно важливими для повоєнного відновлення. Тому збереження їхнього виробничого потенціалу через перенесення потужностей має стати одним із пріоритетів державної політики.

Для регіонів третьої групи, що характеризуються середнім рівнем ефективності торгівлі, типовими є низьке співвідношення експорту до імпорту, випереджаюче зростання імпорту, а також домінування аграрної продукції в експортній структурі. Покращення зовнішньоторговельної ефективності вимагає модернізації потужностей переробної промисловості, застосування сучасних технологій і розширення внутрішньої переробки сільськогосподарської сировини. Одним із перспективних напрямів є вихід харчової продукції на нові експортні ринки (наприклад, держави Близького Сходу чи Африки), що передбачає адаптацію до їхніх регуляторних та якісних стандартів.

Регіони з найнижчим рівнем зовнішньоторговельної ефективності (Донецька, Луганська, Херсонська області) постраждали найбільше внаслідок війни, що спричинило руйнування виробничої інфраструктури й суттєві втрати промислового потенціалу. Підвищення ефективності зовнішньої торгівлі в цих регіонах можливе лише після завершення бойових дій і реалізації широкого спектра заходів безпекового характеру.

Як наголошувалося у підрозділі 3.1, важливим чинником зростання ефективності зовнішньої торгівлі є вдосконалення інституційного середовища, що передбачає чітке розмежування повноважень між центральними та місцевими органами влади, а також гармонізацію стратегічних цілей і засобів їх досягнення. Визначальними документами у цій сфері є План відновлення України, Експортна стратегія, Державна стратегія регіонального розвитку до 2027 року та відповідні регіональні програми економічного розвитку.

У 2022 році був презентований План відновлення України, який передбачає середньорічне зростання ВВП на рівні 7% та досягнення таких цілей до 2032 року: залучення понад 750 млрд доларів інвестицій, зниження викидів CO₂ на 65% у порівнянні з 1990 роком, а також входження України до числа 25 країн світу за рівнем економічної складності й людського капіталу. Значну роль у цьому процесі відіграють Національні програми, зокрема Програма інтеграції до ЄС, яка передбачає полегшення доступу українських товарів до європейських ринків. Особливе значення у цьому контексті має державна підтримка галузей з високою доданою вартістю, таких як машинобудування та агропромисловий комплекс, із залученням близько 50 млрд доларів інвестицій до кінця 2032 року.

Одним із ключових напрямів підвищення ефективності зовнішньої торгівлі у повоєнний період має стати зростання експорту продукції з високою доданою вартістю. Для цього необхідно скоротити частку експорту сільськогосподарської та металургійної сировини за рахунок її глибокої переробки на вітчизняних підприємствах. Розширення географії експорту до країн Близького Сходу, Південно-Східної Азії та Африки, де регуляторні вимоги є менш жорсткими порівняно з ЄС, відкриває нові перспективи для українських експортерів.

Оскільки термін дії чинної Експортної стратегії завершився у 2021 році, виникає потреба у розробці нової Стратегії до 2030 року. Вона має бути узгоджена з положеннями Плану відновлення України та передбачати

механізми державної підтримки для ключових промислових галузей, зокрема в контексті післявоєнного відновлення східних регіонів.

Підвищення ефективності зовнішньої торгівлі на регіональному рівні потребує реалізації комплексних заходів, серед яких: аналіз експортного потенціалу регіонів, дослідження міжнародної спеціалізації підприємств, визначення пріоритетних напрямів розвитку експорту в коротко- і довгостроковій перспективі. Необхідно забезпечити постійний моніторинг експортної активності підприємств стратегічних галузей і створити на цій основі регіональні програми підтримки. Важливим напрямом є узгодження інструментів державної та регіональної політики стимулювання експорту.

Особливу увагу варто приділити подоланню технологічної відсталості промислового сектору, який залишається основою регіональних економік. У цьому контексті ключовими елементами Плану відновлення мають стати проекти з модернізації регіональних промислових кластерів із врахуванням викликів і можливостей Індустрії 4.0, що створить передумови для підвищення конкурентоспроможності регіонів на міжнародному рівні.

ВИСНОВКИ

1. Підвищення ефективності зовнішньої торгівлі на регіональному рівні є вагомим чинником економічного розвитку держави, адже забезпечує зростання валового внутрішнього продукту, активізацію виробничої діяльності, інноваційної активності, а також сприяє залученню іноземних інвестицій. Ефективною зовнішньоторговельною діяльністю регіону слід вважати таку, яка забезпечує сталу динаміку експорту, значну частку продукції переробної промисловості в його структурі та формує позитивне зовнішньоторговельне сальдо.

2. Комплексна оцінка ефективності зовнішньої торгівлі регіонів України має ґрунтуватися на інтегрованому методичному підході, який включає: обчислення коефіцієнта покриття імпорту експортом, аналіз високотехнологічної складової в структурі експорту та імпорту, оцінку рівня технологічної залежності, вивчення динаміки зовнішньоторговельних потоків. Доцільно використовувати методи кластерного аналізу з поділом регіонів за рівнем ефективності, а також кореляційно-регресійні моделі для встановлення взаємозв'язків між зовнішньоторговельними показниками та економічним зростанням (зокрема, ВРП, індексом ВРП, ВРП на душу населення).

3. Аналіз динаміки експорту у 2015–2022 роках виявив позитивну тенденцію зростання обсягів у довоєнний період та їх різке скорочення у 2022 році. Структурно експорт більшості регіонів базувався на сировині (зернові, метали, деревина), що зробило їх особливо вразливими до воєнних ризиків. У регіонах, орієнтованих на продукцію машинобудування, спостерігалось менше падіння обсягів експорту. Імпорт у 2022 році значною мірою складався з енергоносіїв.

4. Кластеризація регіонів за ефективністю зовнішньої торгівлі дозволила виділити чотири групи:

- *I група* — регіони з найвищою ефективністю: демонструють стійке зростання експорту, збалансоване сальдо, значну частку високотехнологічного експорту та відносно слабкий вплив торгівлі на темпи економічного зростання.

- *II група* — регіони з високою ефективністю: характеризуються перевищенням експорту над імпортом, високотехнологічною орієнтацією імпорту та помірним впливом торгівлі на економіку.

- *III група* — регіони із середнім рівнем ефективності: мають дефіцит зовнішньоторговельного балансу, орієнтацію на аграрний експорт і високу залежність економіки від імпорту.

- *IV група* — регіони з низькою ефективністю: зазнали значного скорочення експорту, характеризуються низьким рівнем технологічності експорту, однак деякі торговельні показники позитивно корелюють із економічним зростанням.

5. Інституційне забезпечення зовнішньої торгівлі на регіональному рівні вимагає чіткого розподілу повноважень між центральними та місцевими органами влади. Доцільним є нормативне закріплення функціональних обов'язків та механізмів реалізації зовнішньоекономічної політики. Важливою умовою підвищення її ефективності є врахування регіональної спеціалізації, залучення бізнес-спільноти до формування політики та підвищення персональної відповідальності посадовців за порушення у сфері ЗЕД.

6. Основні напрями підвищення ефективності зовнішньої торгівлі регіонів України мають передбачати: стимулювання технологічної модернізації виробництва, розвиток інноваційної діяльності, підтримку експортноорієнтованих підприємств, сприяння структурній перебудові економіки, розширення переробки сільськогосподарської сировини, покращення логістичних можливостей для аграрного експорту, а також відновлення промислових кластерів у повоєнний період.

7. Інституційна база підвищення ефективності зовнішньої торгівлі включає такі стратегічні документи, як План відновлення України, Експортна стратегія, Державна стратегія регіонального розвитку до 2027 року, а також регіональні програми соціально-економічного розвитку. До ефективних інструментів належать: оцінювання експортного потенціалу регіонів; аналіз їхньої спеціалізації та конкурентних переваг; визначення пріоритетних

напрямів ЗЕД; моніторинг діяльності стратегічних експортерів; погодження заходів державної та регіональної політики у межах загальнонаціональних програм підтримки експорту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабець І.Г. Зовнішньоекономічна безпека регіонів України в умовах співробітництва з країнами ЄС: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія. Львів: ПАІС, 2011. 400 с.
2. Бабець І. Зовнішньоторговельна безпека регіонів України: внутрішні та зовнішні загрози в умовах воєнного стану. Регіональна економіка. 2022. №2(104). С. 101-110.
3. Bajwa, S., Siddiqi, M. W. Trade openness and its effects on economic growth in selected South Asian countries: a panel data study. World Academy of Science, Engineering and Technology. 2011. №50(2). pp. 1073-1078.
4. Вічевич А.М., Максимець О.В. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності : навч. Посібник. Львів : Афіша, 2014.
5. Григорова-Беренда Л. І., Шуба М. В. Теорія і практика зовнішньої торгівлі : навчальний посібник. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2016. 136 с.
6. Gries, T., Redlin, M. Trade openness and economic growth: a panel causality analysis. In: International conferences of RCIE, KIET, and APEA. 2012. March, pp. 16-18.
7. Гриценко А. Особливості інституційної архітектури українського суспільства XXI століття. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку ; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. К. : Ін-т екон. прогнозувань; Фенікс, 2003. 1003 с.
8. Горін Н. Державне регулювання зовнішньо-економічної діяльності. К.: Знання, 2008. 330 с.
9. Ємельянов В.М. Роль регіональної економіки у розвитку міжнародної економічної діяльності держави. Наукові праці : Науково-методичний журнал. Вип. 242. Т. 254. Державне управління. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. С. 39-43.

10. Єрмак С.О. Кластерний аналіз регіонів України за ключовими індикаторами рівня інноваційного розвитку. *Економіка розвитку*. 2017. №1 (3(83)). с. 34-43.
11. Jaszczyński, M. Znaczenie handlu zagranicznego w rozwoju gospodarczym. *Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne*. Т. XXIII, 2016. s. 373-384.
12. Закон України від 16 квітня 1991 року №959-XII «Про зовнішньоекономічну діяльність» / Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua/yuridichnimosobam/podatkoviy-kontrol/normativno-pravovi-akti/66288.html>.
13. Zeren, F., Ari, A. Trade openness and economic growth: A panel causality test. *International journal of business and social science*. 2013. №4(9).
14. Захарова О.В. Міжнародна економічна статистика: навчальний посібник. Маріуполь: МДУ, 2014. 148 с.
15. Зовнішньоекономічна діяльність : навчальний посібник. Видання 6-те, перероб. та доп. / За ред. Козака Ю. Г. К.: «Центр учбової літератури», 2019. 292 с.
16. Іванова Н.С. Групування регіонів України за показниками фінансової безпеки методами багатовимірної класифікації. *Ефективна економіка*. 2014. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2816>.
17. Кононова І. В. Регіональна соціально-економічна система як категорія економічних досліджень. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. Вип. 1(24). С. 269-274.
18. Keho, Y. The impact of trade openness on economic growth: The case of Cote d'Ivoire. *Cogent Economics & Finance*. 2017. №5(1). p.13-32.
19. Козак Ю. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств. К. : ЦНЛ, 2006. 792 с.
20. Дроздова Г. Документація в зовнішньоекономічній діяльності. *Донецький держ. ун-т управління*. Донецьк: ДонДУУ, 2010. 256 с.

21. Мельничук О.П. Вплив зовнішньої торгівлі на функціонування національної економіки. Науковий погляд: економіка та управління. 2020. №2 (68). С. 38-42.
22. Миценко І.М., Бабець І.Г. Трансформація системи управління зовнішньоекономічною та інвестиційною безпекою України в умовах глобалізації: монографія. Кропивницький: ЦНТУ, Поліграф-Сервіс, 2021. 464 с.
23. Melitz M. The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry productivity. *Econometrica*. 2003. Т. 71. № 6. Р. 1695–1725.
24. Платонова І.О. Експорт як чинник економічного зростання України в умовах міжнародної інтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2019. Вип. 24. Ч. 3. С. 37-41.
25. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 127. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/218014___218079#n9.
26. Платонова І.О. Аналіз тенденцій розвитку механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності на сучасному етапі державотворення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua>.
27. План відновлення України. <https://recovery.gov.ua/>.
28. Samen, S. A primer on export diversification: Key concepts, theoretical underpinnings and empirical evidence. Growth and Crisis Unit, World Bank Institute, 2010.
29. Савицька О.І., Чумак Н.О. Вплив факторів та показників зовнішньоекономічної діяльності на економічне зростання регіону. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 9. С. 73-78.
30. Степанкевич К.С. Моделювання країнової експорт-інтенсивності. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. Вип. 49. С. 100-107.

31. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України у 2015 році.
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/zd/oet/oet_u/oet1315_u.htm.
32. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України у 2021 році.
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/oet/oet_u/arh_oet2021_u.html.
33. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України у 2022 році.
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/oet/arh_oet2022_u.html.
34. Хаустова В., Григорова-Беренда Л. Теорія і практика оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави. Проблеми економіки № 3, 2011. С. 28-34.
35. Чернишев В.Г., Окара Д.В., Ковальова І.Л. Зовнішньоекономічна діяльність регіонів України. Ефективна економіка. 2019. №6.
<http://www.economy.nayka.com.ua/>.
36. Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України : теоретико-методологічний підхід : монографія. Львів : Видавництво ЛКА, 2007. 524 с.
37. Stępień, B. Handel zagraniczny. Poradnik dla praktyków. Warszawa. PWE, 2007.
38. Piklinkiewicz M. (red.). Międzynarodowe stosunki gospodarcze na przełomie wieków. Warszawa: Difin, 2000.
39. Rymarczyk Jan. 2012. Biznes międzynarodowy. Warszawa: PWE.
40. Jeníček V. World Economy Globalisation. C.H. Beck, Prague. 2003.
41. Semančíková, J. Trade, trade openness and macroeconomic performance. Procedia-Social and Behavioral Sciences. 2016. №220. pp. 407-416.
42. Dritsakis, N., Stamatiou, P. Trade openness and economic growth: A panel cointegration and causality analysis for the Newest EU countries. Romanian Economic Journal. 2016. №18(59), pp. 45-60.
43. Harding, T., & Javorcik, B. S. Note on the effect of FDI on export diversification in central and Eastern Europe. DECRG-TR FDI and Export Diversification, 2011.

44. Nazarczuk J. M., Uminski S., Gawlikowska-Hueckel K. The Role of Specialization in the Export Success of Polish Counties in 2004–2015. *Entrepreneurial Business and Economics Review*. 2018. №6. Pp. 91–109.

45. Fetahi-Vehapi, M., Sadiku, L., Petkovski, M. Empirical analysis of the effects of trade openness on economic growth: An evidence for South-East European countries. *Procedia Economics and Finance*. 2015. №19. pp.17-26.

46. Rymarczyk J. 2007. *Współczesne tendencje w handlu zagranicznym*. Wrocław: Wyd. Arboretum.\

47. Яремко Л. Глобалізаційні процеси і розвиток регіонів: монографія. — Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2012